

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Alexandra Nicolaides

På LVU-stigen

*Barnets bästa i fråga om återförening
eller vårdnadsöverflyttning i
samband med upphörande
av vård enligt LVU*

JURM02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet
30 högskolepoäng

Handledare: Martina Axmin

Termin för examen: Period 1, HT2020

Innehållsförteckning

SUMMARY	4
SAMMANFATTNING	5
FÖRKORTNINGAR.....	6
FÖRORD.....	7
1 INLEDNING.....	8
1.1 BAKGRUND	8
1.2 SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	9
1.3 AVGRÄNSNINGAR	9
1.4 METOD OCH MATERIAL	10
1.5 PERSPEKTIV	13
1.6 FORSKNINGSLÄGE	13
1.7 DISPOSITION.....	14
1.8 BEGREPP.....	15
2 RÄTTEN TILL FAMILJELIV	16
2.1 BARNKONVENTIONEN	16
2.2 EKMR	18
2.3 FAMILJEHEMSPLACERINGAR OCH RÄTTEN TILL FAMILJ	19
3 SAMHÄLLETS ANSVAR	21
3.1 DET YTTERSTA ANSVARET	21
3.2 FAMILJEHEM.....	22
3.3 OFFENTLIGT BITRÄDE	23
4 BARNETS BÄSTA	24
4.1 BEGREPPET.....	24
4.2 LAGRUM.....	25
4.3 BARNNS BEHOV	27
4.4 KONTINUITET	27
4.5 ÅTERFÖRENING	28
5 VÅRD ENLIGT LVU.....	30
5.1 FÖRUTSÄTTNINGAR FÖR OMHÄNDERTAGANDE	30
5.2 SYFTE OCH KONSEKVENSER	30

5.3 UPPFÖLJNING AV VÅRDEN	31
5.4 UMGÄNGE	32
5.5 UPPHÖRANDE AV VÅRD	34
5.6 FLYTTNINGSFÖRBUD	37
5.7 VÅRDNADSÖVERFLYTTNING	39
5.8 TRE OLIKA DOMSTOLSPROCESSER	42
<u>6 OMSTÄNDIGHETER TILL GRUND FÖR BEDÖMNINGEN OM EN VÅRDNADSÖVERFLYTTNING SKA SKE.....</u>	45
6.1 OMSTÄNDIGHETER SOM LETT TILL VÅRDNADSÖVERFLYTTNING.....	45
6.2 OMSTÄNDIGHETER SOM INTE LETT TILL VÅRDNADSÖVERFLYTTNING	53
6.3 SAMMANFATTNING	56
6.4 RÄTTSFALLSSTUDIE	57
<u>7 TVÅ UPPMÄRKSAMMADE FALL.....</u>	61
7.1 LILLA HJÄRTAT	61
7.2 BROMMAFALLET	67
<u>8 FÖRKLARINGSMODELLER FÖR BAKOMLIGGANDE FAKTORER</u>	72
8.1 TEORIN OM STIGBUNDENHET	72
8.2 TEORIN OM NORMATIVA GRUNDMÖNSTER	75
<u>9 ANALYS</u>	79
9.1 INLEDNING	79
9.2 INTRESSEKONFLIKTEN	79
9.3 FÖRUTSÄTTNINGAR FÖR VÅRDNADSÖVERFLYTTNING.....	82
9.4 BAKOMLIGGANDE FAKTORER OCH RÄTTSENLIGHET	86
9.5 STÄRKANDET AV BARNRÄTTPERSPEKTIVET	87
<u>KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING</u>	93
<u>RÄTTSFALLSFÖRTECKNING</u>	95

Summary

Sweden was at the beginning of 2020 shaken by the news that a three-year-old girl had been found dead in her home. The girl had been reunited with her family a year earlier after being placed in a foster home for protective care shortly after birth. At the same time, the Convention on the Rights of the Child had just become law in Sweden. The child's fate has led to government investigations to find out how the principle of the best interests of the child can be further strengthened in connection with the termination of protective care. At present, the final stage of the process is characterized by three poorly coordinated processes in two different court systems, where the principle of the best interests of the child is at risk. The best interests of the child must be a primary consideration in all matters related to children. When considering the child's best interests in cases of termination of protective care and custody transfers, there is often a balance of interests between the parents' interest in reunification and the child's interest in not being pulled out of a safe and stable environment, which is also a question of the right to family life. The principle of reunification is strong in Swedish law, at the same time as the consideration of the child's need for stability is increasing. The purpose of this thesis is to explain the circumstances and underlying factors that form the basis for trials of termination of protective care and custody transfers, and from a child rights perspective problematize how the best interests of the child are taken into account in these cases. The work shows that there are legal and structural shortcomings that pose problems for the law enforcer when considering the child's best interests and making assessments in the conflict of interests. Path dependency and the guardian's established position can affect the outcome of the trials. The lack of impact of the child rights perspective requires a review of the legislation in order to better comply with the Convention on the Rights of the Child and protect children who risk being harmed. I believe that the principle of the best interests of the child needs to be taken into account more in cases of termination of protective care, court proceedings to be coordinated and underlying structures highlighted to create security for vulnerable children.

Sammanfattning

Sverige skakades i början av år 2020 av nyheten att en treårig flicka hade hittats avliden i sitt hem. Flickan hade knappt ett år tidigare återförenats med sin familj efter att ha varit placerad i familjehem för vård enligt LVU sedan strax efter födseln. Samtidigt hade barnkonventionen precis blivit svensk lag. Flickans öde har lett till statliga utredningar för att ta reda på hur principen om barnets bästa kan stärkas ytterligare i samband med upphörande av vård enligt LVU. I dagsläget kännetecknas LVU-processens slutskede av tre dåligt samordnade processer i två olika domstolssystem där principen om barnets bästa riskerar att frångås. Barnets bästa ska vara avgörande vid alla frågor som rör barn. Vid beaktandet av barnets bästa i mål om upphörande av vård och vårdnadsöverflyttningar sker ofta en intresseavvägning mellan å ena sidan föräldrarnas intresse av återförening och å andra sidan barnets intresse av att inte ryckas upp ur en trygg och stabil miljö, vilket även är en fråga om rätten till familjeliv.

Återföreningsprincipen är stark i svensk rätt, samtidigt som barnets behov av stabilitet lyfts allt mer. Syftet med den här uppsatsen är att redogöra för vilka omständigheter och bakomliggande faktorer som ligger till grund för prövningar av upphörande av vård och vårdnadsöverflyttningar, samt ur ett barnrättsperspektiv problematisera hur barnets bästa beaktas i dessa mål.

Arbetet visar att det finns lagtekniska och strukturella brister som ställer till problem för rättstillämparen när denne ska beakta barnets bästa och göra bedömningar i intressekonflikten. Stigbundenheter i rättstillämpningen och vårdnadshavarens etablerade position kan påverka utgången i målen.

Barnrättsperspektivets bristande genomslagskraft i lagstiftningen kräver att lagstiftningen ses över för att bättre stämma överens med barnkonventionen och skydda barn som annars riskerar att råka illa ut. Jag anser att principen om barnets bästa behöver beaktas mer i mål om upphörande av vård, domstolsprocesserna samordnas och bakomliggande strukturer belysas för att skapa trygghet för utsatta barn.

Förkortningar

barnkonventionen	FN:s konvention om barnets rättigheter
bet.	betänkande
EKMR	Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
FB	Föräldrabalk (1949:381)
HD	Högsta domstolen
HFD	Högsta förvaltningsdomstolen
kap.	kapitel
IVO	Inspektionen för vård och omsorg
LVU	Lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga
LVU-utredningen	SOU 2000:77
prop.	proposition
SoF	Socialtjänstförordning (2001:937)
SoL	Socialtjänstlag (2001:453)
SOU	Statens offentliga utredningar

Förord

En period av uppsatsskrivande, på gott och ont kantad av social distans och restriktioner, är nu över. Jag vill rikta ett stort tack till min handledare Martina Axmin för all värdefull hjälp, och till vänner och familj som funnits där för mig med stöd och uppmuntran längs vägen. Nu ser vi fram emot ljusare tider, där barnets rättigheter tas på största allvar och vi får leva i god samvaro med varandra.

Lund, januari 2021

Alexandra Nicolaides

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Den 30 januari 2020 hittade polisen en treårig flicka avliden i sitt hem och föräldrarna upplevdes påverkade av narkotika. Händelsen skedde knappt ett år efter att flickan, som efter en turbulent födsel fick smeknamnet Lilla hjärtat, fått flytta tillbaka till sin biologiska familj efter nästan tre år i ett familjehem.¹ Det var inte första gången ett barn råkade illa ut efter upphörande av vård med stöd av LVU. I ett fall som kallas Brommafallet hittades två skadade barn i en hårt nedsmutsad lägenhet efter att de återförenats med sin mamma, och mamman dömdes till grov fridskränkning mot barnen.² Det kan med andra ord konstateras att en hemflytt till de biologiska föräldrarna genomförts för tidigt eller utifrån en felaktig bedömning av föräldrarnas omsorgsförmåga. Reglerna i LVU säger att när vården med stöd av lagen inte längre behövs, ska vården upphöra och barnet återförenas med sina vårdnadshavare. Det finns också en skyldighet för socialnämnden att särskilt överväga om det finns skäl att ansöka om överflyttning av vårdnaden, när barnet varit placerat i samma familjehem under tre år. Det betonas allt mer att barn som omhändertagits ska garanteras kontinuitet och stabilitet. I samband med frågan om när det placerade barnet kan och bör flytta hem uppstår således en balansering mellan återförening och stabilitet.³ Av tradition har föräldrarätten i Sverige varit stark och barnets intressen åsidosatts. Under de senaste decennierna har dock lagstiftaren strävat efter att stärka barnets rättigheter inom bland annat socialrätten.⁴ Till följd av Lilla hjärtats öde har regeringen tillsatt en särskild utredare som ska se över hur principen om barnets bästa kan stärkas i samband med bedömningen av upphörandet av vård enligt LVU.⁵ Behovet av en Lex Lilla hjärtat visar att vi än idag inte har ett fullgott skydd av barns rättigheter i Sverige.

¹ Norrköpings tingsrätt dom 2020-08-06 i mål nr B 353–20.

² Solna tingsrätt dom 2010-01-12 i mål nr B 4870–09.

³ Leviner (2014) s. 297 f.

⁴ Mattsson (2006) s. 20.

⁵ Lex Lilla hjärtat.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att med hjälp av gällande rätt redogöra för regleringen kring upphörande av vård enligt LVU och vårdnadsöverflyttningar enligt FB, samt ur ett barnrättsperspektiv problematisera rättstillämparens möjligheter att fatta beslut som stämmer överens med barnets bästa i denna intressekonflikt. Syftet är också att undersöka vilka omständigheter som talar för och emot en vårdnadsöverflyttning, vilka bakomliggande faktorer som kan påverka dessa beslut, samt vilka åtgärder som kan vidtas för att stärka principen om barnets bästa i lagstiftningen. För att uppnå syftet har jag ställt upp följande frågeställningar:

- Vad innebär principen om barnets bästa i mål om upphörande av vård enligt LVU, samt vårdnadsöverflyttningar enligt FB?
- Hur långt sträcker sig rätten till familjeliv i LVU-processen?
- Vilka omständigheter talar för, respektive emot en vårdnadsöverflyttning?
- Finns det bakomliggande faktorer som kan påverka domstolens bedömningar i samband med upphörande av vård?
- Hur ska principen om barnets bästa stärkas i samband med upphörande av vård enligt LVU?

1.3 Avgränsningar

Uppsatsen avgränsas till att behandla fall av vård av barn där samtycke från vårdnadshavare saknas, det vill säga de fall som omfattas av LVU, och där omhändertagandena föranleds av brister i hemmiljön enligt 2 § LVU. Den geografiska avgränsningen har Sverige och svensk lagstiftning i fokus, men en europeisk utblick, särskilt ur rättighetshänseende, är nödvändig för att besvara frågeställningarna. Uppsatsen fokuserar på regleringen som den ser ut i nutid men innehåller historiska tillbakablickar och redogörelser för tidigare utredningar för att få en förståelse för varför lagstiftningen ser ut som den gör idag och hur den kan förändras för att stärka barnets rätt.

Uppsatsen inriktar sig på omhändertaganden där barnet har placerats i familjehem och där de bestämmelser som reglerar slutskedet av en sådan placering är aktuella, det vill säga de bestämmelser som handlar om att ta ställning till om vården enligt LVU ska fortgå eller upphöra, om det är aktuellt att besluta om flyttningsförbud, samt om vårdsnaden om barnet ska överföras till familjehemsföräldrarna. Bestämmelsen i 2 § LVU är tillämplig på barn upp till 18 år, men fokus i den här uppsatsen ligger på barn i de yngre åldrarna. Därför förekommer begreppet ”barnet” i betydligt större utsträckning än begreppet ”den unge” i arbetet. Barnets vilja är en del av principen om barnets bästa och har på senare tid fått större betydelse även i mål med yngre barn.⁶ På grund av utrymmesskäl sker dock en begränsad diskussion kring barnets vilja i denna uppsats.

1.4 Metod och material

I denna rättsvetenskapliga uppsats ska jag analysera rättsligt material och dra självständiga slutsatser utifrån detta. Min uppgift är att analysera varje del av materialet, som inte bara är ett steg på vägen till en diskussion, utan även hjälper till att besvara mina frågeställningar. Därefter ska jag dra generella slutsatser som är självständiga och frigjorda från materialet. I mitt val av material använder jag mig av rättskälleläran för att fastställa gällande rätt. Till dessa rättskällor räknas ofta lag, lagförarbeten, prejudikat och doktrin som placeras i en hierarki enligt nämnda ordning baserat på dess auktoritet.⁷ Denna uppsats intresserar sig även för det som normalt inte ingår i rättskälleläran och som därför inte kan benämnas gällande rätt men ändå kan peka på svagheter i analysen av gällande rätt, nämligen hur rättskällelärans normer tillämpas hos underrätter och myndigheter.⁸

Med hjälp av rättsvetenskapliga metoder ska jag besvara mina frågeställningar genom att öka kunskapen inom mitt valda område, kritisera gällande rätt, belysa perspektiv på rätten och föreslå förbättringar. En av de

⁶ Singer (2019) s. 153. Se HFD 2017 ref. 42 och HFD 2014 ref. 28.

⁷ Sandgren (2018) s. 43 ff.

⁸ Kleinman (2018) s. 24.

metoder jag använder mig av benämns rättsdogmatisk metod. Dess definition är omdiskuterad men sägs traditionellt vara att fastställa gällande rätt med ledning av rättskälleläran. I en vidare definition innefattar den analys av myndighetspraxis och empiriskt material.⁹ Rättsdogmatisk metod sätter den juridiska argumentationen i centrum. Centrala frågor är vilka argument som är tillåtna och hur rättskälleläran ska vägas in i argumentationen.¹⁰ Den rättsdogmatiska metoden i mitt arbete konkretiseras genom redogörelser för principen om barnets bästa, rätten till familjeliv, regleringen av de vägar som leder ut ur vård enligt LVU, samt praxis från överrätt.

Man kan skilja på två typer av argumentation inom rättsdogmatiken där de lege lata-argumentation beskriver rättsläget som det är och de lege ferenda-argumentation föreslår lösningar på problem som ännu framstår som olösta.¹¹ Jag använder mig av den förstnämnda i resultatdelen och den sistnämnda i analysdelen. Den senare typen av argumentation sägs falla utanför den rättsdogmatiska metoden i den mån argumentationen utgör en rättspolitisk argumentation, snarare än en utveckling av analysen av gällande rätt. Mitt arbete går delvis ut på att diskutera alternativa lagstiftningsåtgärder för att stärka principen om barnets bästa i LVU-processens slutskede. I denna rättspolitiska argumentation använder jag mig av ytterligare en metod. Denna kallas rättsanalytisk metod och är friare i den meningen att alla former av material kan ligga till grund för analysen. Den öppnar även upp för att det kan finnas fler än en lösning på ett juridiskt problem. I min rättspolitiska argumentation ska jag analysera hur rätten bör ändras utifrån ett barnrättsperspektiv, för att socialtjänsten och rättstillämparen ska kunna beakta barnets bästa i så stor utsträckning som möjligt.¹²

⁹ Sandgren (2018) s. 47 ff.

¹⁰ Kleineman (2018) s. 27 f.

¹¹ Kleineman (2018) s. 36.

¹² Sandgren (2018) s. 50 ff.

Eva-Maria Svensson presenterar, som ett alternativ till de lege lata (rätten som den är) och de lege ferenda (rätten som den borde vara) ett alternativt begrepp som kallas de lege interpretata (rätten som den uttolkas). De två tidigare begreppen bygger på en distinktion mellan beskrivning och värdering medan det senare baseras på att kunskap är kontextuell och socialt konstruerad. Begreppets syfte är att åskådliggöra den juridiska processen mer som en tolkning eller föreställning om vad rätten är och göra oss medvetna om att vi bör redovisa våra utgångspunkter i betydligt större omfattning än vad som hittills varit vanligt inom rättsvetenskapen.¹³ Mitt arbete närmar sig denna typ av argumentation genom att analysera hur sociala och rättsliga strukturer påverkar rättens tillämpning i domstol. Jag har valt att redogöra för två teorier som kan förklara hur bakomliggande faktorer påverkar rättstillämparens bedömning av barnets bästa i samband med intressekonflikten mellan barnet och dess föräldrar. Min avsikt är inte att tillämpa dessa teorier på domarna jag redogör för, utan att använda dem som förklaringsmodeller för att få en förståelse för problematiken ur ett barnrättsperspektiv.

För att hitta material till arbetet har jag använt mig av bibliotekets katalog, samt Infotorg Juridik där jag har sökt efter litteratur med hjälp av nyckelord. Dessa nyckelord är 'LVU' och 'barnets bästa' tillsammans med 'familjehem', 'återförening', 'flyttningsförbud' och 'vårdnadsöverflyttning'. Jag har även funnit relevant litteratur genom att gå igenom litteraturförteckningarna i redan funna böcker och artiklar, samt genom att läsa lagkommentarer till lagstiftningen jag redogör för.

I lagkommentaren till 6 kap. 8 § FB har jag funnit de domar om vårdnadsöverflyttning som jag redogör för. På grund av det begränsade utbudet av avgöranden angående vårdnadsöverflyttning i HD har jag valt att komplettera med underrättsdomar. Jag har valt att inte genomföra någon självständig empirisk undersökning baserad på fler mål från underrätt då

¹³ Svensson (2014) s. 211, 225 f.

mitt syfte är att exemplifiera och få en överblick över vilka omständigheter som kan ligga till grund för en vårdnadsöverflyttning, samt då jag är mer intresserad av vilka bakomliggande faktorer som kan påverka utgången i dessa mål och att diskutera de olika värden som ställs emot varandra.

1.5 Perspektiv

Denna uppsats är skriven ur ett barnrättsperspektiv där barnets rättigheter och frågan om vad som är barnets bästa alltid är i fokus. Det finns inga andra intressen som ska komma före barnets bästa.¹⁴ Det har dock visat sig att beslut om upphörande av vård har lett till att barn råkat illa ut, och jag vill ur ett större perspektiv undersöka hur och varför bedömningarna som föregått dessa beslut inte har varit förenade med barnets bästa, samt vilka åtgärder som kan vidtas av lagstiftaren för att säkerställa att barnrättsperspektivet beaktas i alla beslut. Barnets bästa är ett brett begrepp som kan tolkas på olika sätt. Jag ämnar granska principen utifrån lagens definition för att få en uppfattning om vilka faktorer som ligger till grund för en bedömning om barnets bästa.

1.6 Forskningsläge

Forskningen kring vårdnadsöverflyttningar och intressekonflikten mellan återförening och stabilitet är begränsad i Sverige. Författarna Titti Mattsson och Bo Vinnerljung menar att vi inte vet mycket om hur vårdnadsöverflyttningar fungerar i praktiken eller vilka konsekvenser det får för barnen, eftersom några utvärderingar eller större studier inte har gjorts i Sverige.¹⁵ Pernilla Leviner menar att det i svensk rätt och praxis inte finns något tydliggörande angående hur strävandena efter återförening och kontinuitet för barnet ska balanseras i förhållande till barnets bästa och att rättsläget är oklart.¹⁶ LVU-processens slutskede har dock blivit föremål för utredning hos regeringen och myndigheter med ansvar för inspektion av lagstiftningens efterlevnad alltsedan tillämpandet av regleringen lett till

¹⁴ Mattsson (2007) s. 95.

¹⁵ Mattsson och Vinnerljung (2016) s. 45.

¹⁶ Leviner (2014) s. 307.

brister i beaktandet av barnets bästa och att barn har råkat illa ut.¹⁷ En anledning till den begränsade forskningen kan vara att instrumenten i samband med upphörande av vård enligt LVU inte använts i särskilt stor utsträckning.¹⁸ Ett flertal författare har emellertid skrivit om ämnet i fråga. Mattsson kom ut med en rättslig studie om barn i familjehem redan år 2006 och har sedan dess undersökt ämnet i en avhandling, flera böcker och artiklar, samt gjort en fallstudie. Även Leviner, Anna Singer och Johanna Schiratzki är författare som tagit sig an ämnet i litteratur som ligger till grund för denna uppsats.

1.7 Disposition

Uppsatsens resultatdel inleds med redogörelser för rätten till familjeliv och samhällets ansvar i samband med familjehemsplaceringar, följt av principen om barnets bästa. Sedan redogörs för de bestämmelser i SoL, LVU och FB som är relevanta för syftet och frågeställningarna, vilka förändringar i lagstiftningen som varit eller är under utredning, hur bestämmelserna har tillämpats i det enskilda fallet och i en kvantitativ undersökning gjord av Mattsson. Därefter går jag igenom två fall som uppmärksammats i media där barn farit illa efter upphörande av vård enligt LVU, Lilla hjärtat och Brommafallet.¹⁹ Resultatdelen avslutas med redogörelser för två teorier som utgår från att det finns rättsliga och sociala strukturer som kan påverka slutskedet av LVU-processen. Uppsatsen avslutas med att jag presenterar de slutsatser jag har kommit fram till utifrån mina frågeställningar, resonerar kring de omständigheter och bakomliggande faktorer som ligger till grund för domstolens bedömningar om upphörande av vård och vårdnadsöverflyttning, samt diskuterar de förbättringsåtgärder som kan vara aktuella på området för att stärka principen om barnets bästa.

¹⁷ Se Lilla hjärtat-fallet och Brommafallet.

¹⁸ Leviner (2014) s. 314.

¹⁹ Se exempelvis SVT Nyheter den 16 mars 2020, Treåriga flickan låg död hemma i flera dagar, <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/ost/den-treariga-flickan-lag-dod-i-flera-dagar> och SvD den 31 augusti 2009, Mor åtalas för våld mot barn, <https://www.svd.se/mor-atalas-for-vald-mot-barn>.

1.8 Begrepp

På grund av ämnets beskaffenhet där en stor del av arbetet handlar om barns olika familjetillhörigheter är det för tydlighetens skull nödvändigt att slå fast vilka begrepp som avser vilken typ av relation. Samtliga begrepp gäller i både singular och plural. Med *föräldrar* avses barnets biologiska föräldrar, vilka tillhör barnets *ursprungsfamilj*. De föräldrar som barnet lever med under placeringen i familjehem kallas *familjehemsföräldrar*, alternativt *familjehemsmamman* och *familjehemspappan*, till skillnad från barnets föräldrar som kallas *mamman* och *pappan* om familjekonstellationen ser ut så. Med *vårdnadshavare* avses barnets föräldrar. Om vårdnaden övergår till en eller två familjehemsföräldrar kallas de *särskilt förordnade vårdnadshavare*.

2 Rätten till familjeliv

2.1 Barnkonventionen

FN:s konvention om barnets rättigheter antogs år 1989 och ratificerades av Sverige år 1990. Konventionen erkänner barn som individer med egna rättigheter och är formulerad med utgångspunkt i barns livssituation, behov och intressen. Genom lag (2018:1197) om Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter inkorporerades konventionen i Sverige den 1 januari 2020. Dess ställning som svensk lag innebär ett förtydligande av att domstolar och rättstillämpare ska beakta rättigheterna som följer av konventionen vid prövningar som rör barn. Inkorporeringen bidrar också till att synliggöra barnets rättigheter och skapar ett barnrättsbaserat synsätt i all offentlig verksamhet.²⁰

Barnets bästa stadgas i artikel 3 i konventionen. Vid alla åtgärder som rör barn ska barnets bästa beaktas i första hand. Det gäller alla offentliga och privata sociala välfärdsinstitutioner, domstolar, administrativa myndigheter och lagstiftande organ. Principen har en syn på barnet som sårbart och i behov av stöd och skydd samtidigt som den betonar att barnets individuella perspektiv på sin tillvaro ska beaktas. Vad som är barnets bästa ska avgöras i varje enskilt fall och med hänsyn till barnets egen åsikt och erfarenhet. Barnets bästa är en av de grundläggande principer som ska ligga till grund för hur de övriga artiklarna i konventionen ska tolkas och tillämpas.²¹

Artikel 7 i barnkonventionen ger uttryck för den grundläggande uppfattningen om att barn så långt det är möjligt ska tas om hand av sina föräldrar. Det innebär att barn endast under mycket speciella omständigheter får skiljas från sina föräldrar. I artikel 9 föreskrivs att konventionsstaterna ska säkerställa att ett barn inte skiljs från sina föräldrar mot deras vilja utom i de fall då behöriga myndigheter, som är underställda rättslig prövning, i enlighet med tillämplig lag och tillämpliga förfaranden, bedömer att ett

²⁰ Singer (2019) s. 42 f.

²¹ Singer (2019) s. 42 f.

sådant åtskiljande är nödvändigt för barnets bästa. Ett sådant beslut kan vara nödvändigt i ett särskilt fall, t.ex. vid övergrepp mot eller vanvård av barnet från föräldrarnas sida. Vid denna typ av förfarande ska alla berörda parter beredas möjlighet att delta i förfarandet och lägga fram sina synpunkter. Barnets rätt att regelbundet upprätthålla ett personligt förhållande till och direkta kontakter med båda föräldrarna ska respekteras utom då det strider mot barnets bästa.

I artikel 18 första punkten föreskrivs bland annat att föräldrar eller vårdnadshavare har huvudansvaret för barnets uppfostran och utveckling och att de ska låta sig vägledas av vad som bedöms vara barnets bästa. I andra punkten stadgas att konventionsstaterna ska ge lämpligt stöd till föräldrar och vårdnadshavare när de fullgör sitt ansvar för barnets uppfostran. Enligt artikel 19 ska konventionsstaterna vidta alla lämpliga lagstiftningsåtgärder, samt administrativa, sociala och utbildningsmässiga åtgärder för att skydda barnet mot alla former av fysiskt eller psykiskt våld, skada eller övergrepp, vanvård eller försumlig behandling, misshandel eller utnyttjande, inklusive sexuella övergrepp, medan barnet är i föräldrarnas eller den ena förälderns, vårdnadshavarens eller annan persons vård. Sådana skyddsåtgärder bör där det är lämpligt innefatta effektiva förfaranden för upprätthållandet av sociala program och förfaranden för rättsligt ingripande. I artikel 20 stadgas att ett barn som tillfälligt eller varaktigt berövats sin familjemiljö, eller som för sitt eget bästa inte kan tillåtas stanna kvar i denna miljö, ska ha rätt till särskilt skydd och stöd från statens sida. Alternativ omvårdnad för ett sådant barn ska säkerställas och kan innefatta exempelvis familjehem.

Barns rätt till sin familj är en primär rättighet i barnkonventionen och utgör den grundläggande utgångspunkten för barnets utveckling och uppväxt. Föräldrar ska ges nödvändigt skydd och bistånd så att de kan ta på sig sitt föräldraansvar till fullo, men det finns också ett samhällsansvar att aktivt vidta åtgärder för barn. Barnkonventionen skyddar inte bara barnets rätt till sin ursprungliga familj, utan omfattar även familjehemsföräldrarna. Barnets

rätt till umgänge med sin ursprungliga familj upphör inte när barnet är placerat i familjehem.²²

2.2 EKMR

Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna gäller sedan den 1 januari 1995 som lag i Sverige. I artikel 8 EKMR skyddas rätten till skydd för privat- och familjeliv. I artikelns första punkt står att var och en har rätt till skydd för sitt privat- och familjeliv, sitt hem och sin korrespondens. Den andra punkten stadgar att offentlig myndighet inte får ingripa i denna rättighet annat än med stöd av lag och om det i ett demokratiskt samhälle är nödvändigt med hänsyn till bland annat skydd för hälsa, moral eller andra personers fri- och rättigheter. Till rätten till familjeliv hör föräldrars rätt att få ha vårdnaden om sina barn och barnets rätt att få vara med sina föräldrar. Ett skiljande av ett barn från dess föräldrar får bara ske om det är nödvändigt i ett demokratiskt samhälle för att skydda barnets intressen efter prövning av myndighet.²³

I Levin mot Sverige hade tre barn blivit omhändertagna och placerade enligt LVU och en umgängesbegränsning gentemot mamman införts. Mamman klagade till Europadomstolen och menade att umgängesbegränsningen stred mot hennes rätt till familjeliv enligt artikel 8 EKMR. Europadomstolen medgav att umgängesrestriktionerna var omfattande men menade att rätten måste balansera den sökandes intresse av att ha ökad kontakt med sina barn mot barnens intressen av att ha en trygg och stabil miljö att utvecklas i. Domstolen fäste vid bedömningen om den sökandes rätt till familjeliv hade blivit kränkt särskild vikt vid barnets bästa och menade att barnets bästa kan åsidosätta den sökandes intresse eftersom det i grund och botten är barnets bästa som ska vara av avgörande betydelse.²⁴

²² Mattsson och Vinnerljung (2016) s. 39.

²³ Singer (2019) s. 254 f.

²⁴ Levin mot Sverige p. 64.

I K. och T. mot Finland hade två barn omhändertagits och föräldrarna menade att deras rätt till familjeliv hade kränkts. Europadomstolen kom fram till att denna rätt hade kränkts på grund av att omhändertagandet inte hade varit nödvändigt och att en återförening hade försvårats av umgängesbegränsningar. Den slog dock också fast att när en lång tid har förflutit sedan ett barn inledningsvis omhändertogs kan barnets intresse av att inte få sin familjesituation förändrad igen åsidosätta föräldrarnas intresse av familjeåterförening.²⁵

2.3 Familjehemsplaceringar och rätten till familj

Mattsson och Vinnerljung problematiserar kopplingen mellan familjehemsplaceringar och rätten till familj. Begreppet familj är komplicerat för många barn som får sin huvudsakliga uppväxt i ett familjehem. Majoriteten av dessa barn har föräldrar med allvarliga problem med missbruk och/eller psykisk ohälsa och en minoritet har en någorlunda regelbunden kontakt med en förälder under placeringen. För många barn är familjehemmet den enda familj de känner till, men en långvarig familjehemsvård är ingen hållbar uppväxtgrund eftersom barnet inte har någon rätt att tillhöra den nya familjen, menar författarna. Placeringen baseras på ett administrativt beslut som när som helst kan ändras och barnet hamnar i en position utanför en egen familj. Brittiska studier visar att det är ovanligt att familjehemmen blir en familj för livet för placerade barn, även för barn som vuxit upp där. I Sverige saknas det forskning på området.²⁶

Mattsson och Vinnerljung menar att det finns en missuppfattning om att hotet mot stabilitet i långa familjehemsplaceringar och förespråkandet av vårdnadsöverflyttningar beror på föräldrar som vill ha hem sina barn. Studier visar dock att hotet mot stabilitet kommer från familjehemsföräldrar som vill avsluta placeringen. Det görs, trots en ökning under senare år, fortfarande relativt få vårdnadsöverflyttningar och det verkar bero på att många familjehemsföräldrar drar sig för att ta på sig ett

²⁵ K. och T. mot Finland p. 155.

²⁶ Mattsson och Vinnerljung (2016) s. 40 ff.

vårdnadshavaransvar, menar författarna. Två åtgärder som de föreslår, för att ge familjehemsplacerade barn en starkare anknytning till en familj och göra deras tillvaro tryggare, är att ge föräldrarna rätt till rehabiliterande stöd när barnen placeras i familjehem, samt säkerställa en regelbunden kontakt mellan barnet och eventuella syskon och andra släktingar. Samtidigt är det viktigt att familjens innehåll och omfattning får bero på de faktiska förhållandena i det enskilda fallet och att rätten ges ett stort utrymme att göra individuella bedömningar som sträcker sig utanför formella föräldratitlar. Vårdnadsöverflyttningen är en åtgärd som domstolen kan besluta om utan föräldrarnas samtycke, om det är det uppenbart bästa för barnet. Det förstärker familjehemsföräldrarnas ställning i barnets familjeliv som alltid ska skyddas om möjligt. Författarna föreslår att bestämmelser om att barnets vårdnadshavare ska få information om vården av barnet och ges möjlighet att vara delaktiga, samt om att ge barnet rätt till regelbunden kontakt även med syskon och andra släktingar ska föras in i LVU.²⁷

²⁷ Mattsson och Vinnerljung (2016) s. 45 ff.

3 Samhällets ansvar

3.1 Det yttersta ansvaret

Barn uppfattas alltmer som självständiga subjekt som har rätt till bra uppväxtförhållanden som inte är beroende av föräldrarnas villkor. Barnets föräldrar har dock det primära ansvaret att tillgodose barnets intresse av omsorg. För att barnets rätt ska beaktas även i de fall dess föräldrar inte har möjlighet eller förmåga att göra det, har samhället det yttersta ansvaret för barnets välfärd som så långt det är möjligt ska utövas i samarbete med barnets familj. Riksdagen antog år 2010 en strategi för att stärka barnets rättigheter i Sverige som ska vara en utgångspunkt för offentliga aktörer när de vidtar åtgärder som rör barn och unga. Strategin består av nio principer och handlar bland annat om att all lagstiftning som rör barn ska överensstämma med barnkonventionen, att beslutsfattare ska ha kunskap om barnets rättigheter och använda den i berörda verksamheter, att aktuell kunskap om barns levnadsvillkor ska ligga till grund för beslut och prioriteringar, samt att beslut och åtgärder ska följas upp och utvärderas utifrån ett barnrättsperspektiv.²⁸

Kommunernas socialnämnder har ett stort övergripande ansvar att bistå barn med behov av hjälp utifrån nämnda principer. Socialnämnden har ett generellt ansvar för gruppen barn och unga i sin helhet, men också ett specifikt ansvar riktat mot enskilda individer där den ska tillgodose det enskilda barnets behov av stöd, om möjligt i samarbete med barnets föräldrar.²⁹ Enligt 2 kap. 1 § första stycket SoL svarar varje kommun för socialtjänsten inom sitt område och har det yttersta ansvaret för att enskilda får det stöd och den hjälp de behöver.

Enligt 5 kap. 1 § SoL ska socialnämnden bland annat verka för att barn växer upp under trygga och goda förhållanden (första punkten), bedriva uppsökande verksamhet och annat förebyggande arbete för att förhindra att

²⁸ Singer (2019) s. 231 f.

²⁹ Singer (2019) s. 233.

barn och unga far illa (tredje punkten), sörja för att barn och unga som riskerar att utvecklas ogynnsamt får vård och fostran utanför det egna hemmet om barnets bästa motiverar det (åttonde punkten), samt i sin omsorg om barn och unga tillgodose det särskilda behov av stöd och hjälp som kan finnas sedan vård och fostran utanför det egna hemmet har upphört (tionde punkten). Den sista punkten syftar på socialtjänstens ansvar gentemot de barn som till exempel placerats tidigt i livet och på grund av en långvarig placering finner sin största känslomässiga anknytning i ett familjehem.³⁰

3.2 Familjehem

Att placera ett barn i ett familjehem är en av de mest långtgående insatser som socialnämnden kan vidta. Vård i familjehem är den vanligaste vårdformen för barn och unga som behöver vård utanför hemmet.³¹ Enligt 6 kap. 1 § första stycket SoL ska socialnämnden sörja för att den som behöver vårdas eller bo i ett annat hem än det egna tas emot i ett familjehem (första punkten). Sista stycket i samma paragraf anger att vården bör utformas så att den främjar den enskildes samhörighet med anhöriga och andra närstående, samt kontakt med hemmiljön.

Definitionen av familjehem finns i 3 kap. 2 § SoF och avser ett enskilt hem som på uppdrag av socialnämnden tar emot barn för stadigvarande vård och fostran och vars verksamhet inte bedrivs yrkesmässigt. Socialnämnden ansvarar för vården och omsorgen av barnet när det har omhändertagits. I november 2016 hade 5200 barn och unga heldygnsinsats enligt LVU. Av dessa var 72 % familjehemsplacerade.³²

Enligt 6 kap. 5 § SoL ska det när ett barn placeras i första hand övervägas om barnet kan tas emot av någon anhörig eller annan närstående. Det

³⁰ Clevesköld, Lars, Socialtjänstlag (2001:453) 5 kap. 1 § tionde punkten, Karnov lagkommentar (JUNO) hämtad 2020-12-30.

³¹ Singer (2019) s. 251 f.

³² Singer (2019) s. 267.

poängteras dock att vad som är bäst för barnet alltid ska beaktas. Socialutskottet har angett att släktplacering ska övervägas eftersom det kan vara att föredra ur ett livsperspektiv. Om de personer som finns i barnets nätverk inte kan säkerställa barnet en god vård ska placeringen istället ske i ett annat familjehem.³³ Det finns inget lagstöd för att släktingar ska ges företräde i samband med vårdnadsöverflyttningar eller att beviskraven i sådana mål ska vara annorlunda för att familjehemsföräldrarna ingår i barnets utvidgade familj.³⁴

3.3 Offentligt biträde

Enligt 39 § första stycket LVU ska, i mål och ärenden om bland annat beredande av vård enligt 2 § och upphörande av vård enligt 21 §, offentligt biträde förordnas för den som åtgärden avser, om det inte måste antas att behov av biträde saknas. Regeringen överlämnade i oktober 2020 en proposition till riksdagen angående bland annat särskilda lämplighetskrav för offentliga biträden, eftersom regeringen anser att tryggheten för placerade barn behöver stärkas. I propositionen föreslås ett tillägg i 39 § LVU som stadgar att endast den som på grund av sina kunskaper och erfarenheter och även i övrigt är särskilt lämplig för uppdraget får förordnas till offentligt biträde för den unge. Socialdepartementet menar att barns förutsättningar att få sina rättigheter tillgodosedda kan förbättras om det offentliga biträdet som ska företräda barnet kan sätta sig in i barnets situation, kommunicera med barnet på ett lättförståeligt och anpassat sätt, och har god förmåga att utöva uppdraget i enlighet med barnets bästa, då vård enligt LVU är en ingripande åtgärd som ofta handlar om komplexa situationer och svår bakomliggande problematik.³⁵

³³ Bet. 1998/99:SoU6 s. 41.

³⁴ Mattsson (2010) s. 151.

³⁵ Prop. 2020/21:35 s. 1 ff., 25.

4 Barnets bästa

4.1 Begreppet

Barnets bästa kan tolkas som en värdeprincip, det vill säga en norm som ställer upp ett ideal, som kan vara uttrycklig eller underförstådd, ingå i rättsordningens etiska bas och ligga till grund för rättsregler. Med ett annat språkbruk faller det som är bäst för barnet inom kategorin emotiva rättsfaktum som inte är deskriptiva utan beroende av tolkning för att ges ett mer konkret innehåll. Barnets bästa kan med andra ord ges ett mycket varierat innehåll som influeras av kultur och sociala normer och således uppfattas som rättssystemets införlivande av social konsensus. Begreppet tolkas ofta med utgångspunkt i vad som är den vanligaste levnadsformen för barn, vilket i vårt samhälle brukar förstås som den sociala kärnfamiljen. Barnets bästa åberopas för att motivera individuella avgöranden men också generella regler. Många barnrättsliga frågor omfattas av samhällskontroll för att främja barnets bästa, till exempel socialtjänstens arbete i samband med omhändertaganden enligt LVU.³⁶

Barnets bästa kan också diskuteras i termer av presumtioner och har då betydelsen att ”i förväg anta”. Det finns ett samband mellan presumtioner om barnets bästa och möjligheten att förutsäga utgången av en rättsprocess liksom möjligheten att göra en öppen bedömning av det berörda barnets situation. Mer preciserade presumtioner som kan utläsas ur rättskällorna gör utgången av en tvist mer förutsägbar men begränsar också möjligheten att göra diskretionära bedömningar av ett enskilt barns bästa. Balansen mellan öppna tolkningar av barnets bästa, som gör det möjligt att skraddarsy en bedömning utifrån barnets situation, och presumtioner, som gör det lättare att förutse utgången i ett mål och som uppfattas som mer rättssäkert, är därför ofta föremål för diskussion.³⁷ Vilket alternativ som visar sig vara till barnets bästa i slutändan är svårt att säga eftersom beslut i barnskyddsärenden innefattar bedömningar av framtiden. Det finns varken

³⁶ Schiratzki (2013) s. 35 f.

³⁷ Schiratzki (2013) s. 36 f.

kunskap eller säkra metoder för att kunna göra framåtblickande riskbedömningar i ett enskilt fall. Det är ofta inte förrän i efterhand man kan konstatera om ett beslut, om exempelvis upphörande av vård, var det bästa alternativet för barnet eller inte.³⁸

4.2 Lagrum

I 1 kap. 2 § första och andra stycket SoL stadgas att barnets bästa särskilt ska beaktas vid åtgärder som rör barn och att vad som är bäst för barnet ska vara avgörande vid beslut eller andra åtgärder som rör vård- eller behandlingsinsatser för barn. Med barn avses varje människa under 18 år, enligt tredje stycket. Utredningen Framtidens socialtjänst har lett fram till förslag som ska skapa förutsättningar för en hållbar socialtjänst i en ny socialtjänstlag med ett tydligare barnrättsperspektiv. I lagförslaget finns ett helt kapitel som enbart handlar om barns rättigheter där barnets bästa och barnets rätt till information, samt barnets rätt att framföra sina åsikter och föra sin egen talan särskilt stadgas.³⁹

Enligt 1 § sista stycket LVU ska vad som är bäst för den unge vara avgörande vid beslut enligt LVU. Sista meningen i första stycket anger att insatserna ska präglas av respekt för den unges människovärde och integritet. Barnets bästa ska alltid ges företräde i en konflikt mellan barnets behov och andra intressen.⁴⁰ Genom införandet av begreppet i lagen var regeringens intention att det önskade förstärkta barnrättsperspektivet skulle uppstå. I propositionen till lagen finns inga klargöranden angående vilken konkret funktion bestämmelsen om barnets bästa ska ha, men Mattsson menar att dess allmängiltighet och placering i lagen talar för att det är en portalbestämmelse i form av en rättslig princip som bör ha en betydande inverkan på rättstillämpningen genom att vara ett avgörande inslag i bedömningen i varje enskilt fall.⁴¹

³⁸ Leviner (2014) s. 298.

³⁹ SOU 2020:47 s. 75.

⁴⁰ Prop. 2002/03:53 s. 77.

⁴¹ Mattsson (2007) s. 95 ff.

I 6 kap. 2 a § första stycket FB står att barnets bästa ska vara avgörande för alla beslut om vårdnad, boende och umgänge. Andra stycket anger att det vid bedömningen av vad som är bäst för barnet ska fästas särskilt avseende vid risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp eller att barnet olovligen förs bort, hålls kvar eller annars far illa, samt barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna. Det tredje stycket i bestämmelsen stadgar att hänsyn ska tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad.

Förarbetena bakom bestämmelsen anger närmare vad som menas med barnets bästa, men betonar också att en utförlig definition riskerar att leda till att nödvändig flexibilitet i enskilda fall går förlorad. Det är barnets intressen som ska stå i fokus och det bör inte finnas några andra intressen som kan ta över. Hänsyn ska även tas, förutom till det som anges i paragrafen ovan, till uppräknningen av barnets grundläggande rättigheter i 6 kap. 1 § FB, nämligen omvårdnad, trygghet, en god fostran, samt aktning för barnets person och egenart. Vad som är barnets bästa ska avgöras i varje enskilt fall utifrån en bedömning av de individuella förhållandena, som ska bygga på kunskap och beprövad erfarenhet tillsammans med barnets egen vilja. Hänsyn ska tas till allt som gäller barnets fysiska och psykiska välbefinnande och utveckling med beaktande av både långsiktiga och kortsiktiga effekter, så långt det är möjligt. Förarbetena anger också att det är viktigt att domstol och socialnämnd tydligt redovisar hur man har resonerat i det enskilda fallet, till exempel genom uttryckliga resonemang om barnets relation till båda föräldrarna, barnets egen inställning och föräldrarnas lämplighet som vårdnadshavare, boföräldrar och umgängesföräldrar. Domstolen bör även redovisa hur den ser på risken för att barnet far illa, föräldrarnas vilja och förmåga att samarbeta i frågor som rör barnet, samt övriga förhållanden, till exempel barnets eventuella behov av särskilt stöd.⁴²

⁴² Prop. 2005/06:99 s. 39 f.

4.3 Barns behov

Barnets bästa är en målsättning som innebär att ett beslut ska tillgodose ett barns olika behov och intressen på bästa sätt. Målsättningen kan inte ges någon närmare definition eftersom det är det enskilda barnets behov och intressen som ska tillgodoses. Det kan vara typiska behov som barn generellt har och specifika behov som ett enskilt barn har. Barnets bästa kan tolkas i både ett subjektivt och ett objektivt perspektiv där det subjektiva avser bedömningar grundade på vetenskap och beprövad erfarenhet medan det objektiva handlar om barnets egen uppfattning om vad som är dess bästa, förutsatt att barnet vistas i en trygg miljö och inte påverkas i alltför stor utsträckning av en enskild vuxen. Några grundläggande behov som barn har är åtnjutandet av omvårdnad och skydd, samt respekt för sin individ och integritet.⁴³

4.4 Kontinuitet

I förarbetena till LVU argumenteras för att barnets rätt till kontinuitet bör vara ett övergripande mål för alla hjälpinsatser, eftersom att känna tillhörighet är ett grundläggande behov hos alla barn och återkommande uppbrott i betydelsefulla relationer allvarligt kan skada barns anknytningsförmåga.⁴⁴ Singer skriver att kontinuitetsprincipen, också kallad status quo-principen, har stor praktisk betydelse i mål om vårdnad och boende där domstolar ofta undviker att flytta ett barn från dess invanda miljö.⁴⁵ Europadomstolen har i Aune mot Norge betonat att barnets principiella rätt till stabilitet kan ha företräde framför de biologiska föräldrarnas rätt till respekt för familjeliv.⁴⁶

⁴³ Singer (2019) s. 38 f.

⁴⁴ Prop. 1989/90:28 s. 52.

⁴⁵ Singer (2019) s. 155.

⁴⁶ Schriatzki (2013) s. 183.

4.5 Återförening

Under 1980-talet debatterades det kring om det var bäst för barn att vara kvar i en bristande men bekant miljö eller att flytta till en ny miljö med bättre förhållanden. Den ena sidan var behovsorienterad och betonade den skada som barn kan åsamkas av att stanna i en skadlig miljö. Förespråkare för denna skola menade att barn behöver en psykologisk förälder som ständigt och kontinuerligt kan ge barnet kärlek, fysisk vård, näring och stimulans. En biologisk förälder kunde vara den psykologiska föräldern men kunde även bytas ut mot en familjehemsförälder. Om den biologiska föräldern inte levde upp till de krav som ställdes på en psykologisk förälder var något upprätthållande till den förstnämnda inte eftersträvansvärt.⁴⁷

Den andra sidan var relationsorienterad och framhöll de problem som kan uppstå om barn separeras från sina föräldrar. Den relationsorienterade skolans anhängare ansåg att det är skadligt för barnet att bryta kontakten till de biologiska föräldrarna, även om de anses vara olämpliga. De menade att en ny person inte kan ta en förälders plats i barnets medvetande och att det krävs att barnet får hjälp att bearbeta förhållandet till de biologiska föräldrarna och separationen från dem för att barnet ska kunna få ett djupt känslomässigt band till familjehemsföräldrarna. Därför tryckte de på vikten att vid ett omhändertagande skapa insatser som upprätthåller en god kontakt mellan barnet och de biologiska föräldrarna. Den relationsorienterade skolan har format den svenska lagstiftningen på området. Ur denna skola utvecklades anknytningsteorin som har kommit att bli inflytelserik i den svenska barnvården. Den brittiska psykiatrikern John Bowlby menade att barn har gemensamma grundläggande behov och redan från födseln är programmerade att knyta an till vuxna som kan tillfredsställa deras behov och erbjuda dem trygghet och närhet.⁴⁸

⁴⁷ Mattsson (2006) s. 110.

⁴⁸ Mattsson (2006) s. 110 f.

För vård enligt LVU råder återföreningsprincipen som innebär att barn inte ska vara placerade längre än nödvändigt.⁴⁹ Principen utgår från att de biologiska föräldrarna har en särställning och är kärnan i ett barns familj.⁵⁰ Den kommer till uttryck i en bestämmelse i LVU om regelbundna överväganden av om vården fortfarande behövs. Det finns dock en uttalad begränsning i återföreningsprincipen som berör de barn som blir kvar i familjehemsvård länge och där det finns dåliga förutsättningar för återförening.⁵¹ Jag återkommer till denna begränsning nedan.

⁴⁹ Mattsson (2010) s. 90.

⁵⁰ Mattsson och Vinnerljung (2016) s. 47.

⁵¹ Mattsson (2006) s. 113.

5 Vård enligt LVU

5.1 Förutsättningar för omhändertagande

Enligt 1 § första stycket LVU ska insatser inom socialtjänsten för barn och unga göras i samförstånd med den unge och dess vårdnadshavare enligt reglerna i SoL. Den som är under 18 år ska dock beredas vård enligt LVU om förutsättningarna i 2 eller 3 §§ är uppfyllda och det kan antas att behövlig vård inte kan ges den unge med samtycke, enligt 1 § andra stycket LVU. Syftet är att ge socialnämnden möjligheter att även i dessa situationer säkerställa samhällsinsatser för barn och unga. För att vård enligt LVU ska bli aktuell krävs tydligt lagstöd och vissa villkor måste vara uppfyllda.⁵²

Enligt 2 § LVU ska vård beslutas om det på grund av fysisk eller psykisk misshandel, otillbörligt utnyttjande, brister i omsorgen eller något annat förhållande i hemmet finns en påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas. Dessa förhållanden benämns ”miljöfallen”.⁵³ Det är förvaltningsdomstolen som efter socialnämndens ansökan fattar beslut om vård enligt 4 § första stycket LVU. Socialnämnden får enligt 6 § första stycket LVU besluta att den unge ska omhändertas omedelbart om det är sannolikt att den unge behöver beredas vård med stöd av LVU (första punkten) och rättsens beslut om vård inte kan avvaktas med hänsyn till risken för den unges hälsa eller utveckling eller till att den fortsatta utredningen allvarligt kan försvåras eller vidare åtgärder hindras (andra punkten).

5.2 Syfte och konsekvenser

Syftet med LVU är att skydda barnet när dess vårdnadshavare utsätter det för olämplig behandling eller underlåter att ge barnet den vård och det skydd det behöver. För att ett ingripande ska vara legitimt ska det föreligga konkreta omständigheter som talar för en risk för skada. Denna risk ska inte vara ringa eller övergående. Några subjektiva antaganden om risken får inte ligga till grund för vårdingripandet samtidigt som konstaterad skada inte får

⁵² Mattsson (2010) s. 87.

⁵³ Mattsson (2010) s. 88.

krävas innan ingripande sker. Det är istället fråga om en komplicerad riskbedömning baserad på omständigheterna i det enskilda fallet.⁵⁴

Konsekvenserna av ett omhändertagande enligt LVU är att vårdnadshavaren kvarstår som vårdnadshavare men att dess legala och faktiska möjligheter att utöva sitt vårdnadsansvar begränsas. Vårdnadshavaren kan inte längre bestämma var barnet ska bo och hur dess vardag ska se ut. Det är socialnämnden som enligt 11 § LVU bestämmer var barnet ska bo och hur vårdnaden ska ordnas under tiden vården pågår. Boendeformen bestäms med utgångspunkt i barnets vårdbehov. Vårdnadshavaren har kvar sin roll som vårdnadsutövare i formell mening och begränsas bara i de delar som har med barnets vård att göra. Detta faktum tillsammans med återföreningsprincipen innebär att vårdnadshavaren aktivt kan påverka under placeringen, så länge det inte innebär men på barnets hälsa eller utveckling. Vårdnadshavaren bör till exempel hållas informerad i frågor som rör barnet och få möjlighet att uttrycka sina synpunkter.⁵⁵

5.3 Uppföljning av vården

Om den unge har beretts vård med stöd av 2 § LVU ska socialnämnden minst en gång var sjätte månad överväga om vården fortfarande behövs och hur den bör inriktas och utformas, enligt 13 § första stycket LVU. Enligt 13 a § första och andra styckena LVU ska socialnämnden noga följa vården av den som får vård med stöd av lagen, genom regelbundna personliga besök i det hem där den unge vistas (första punkten), enskilda samtal med den unge och den eller de som tagit emot den unge i sitt hem (andra och tredje punkten), samt samtal med vårdnadshavarna (fjärde punkten). Socialnämnden ska enligt tredje stycket särskilt uppmärksamma den unges hälsa, utveckling, sociala beteende och skolgång, samt relationer till anhöriga och andra närstående.

⁵⁴ Singer (2019) s. 255 f.

⁵⁵ Mattsson (2010) s. 88 f., 91.

I LVU-utredningen som ledde fram till den nuvarande lydelsen i 13 och 13 a §§ LVU konstaterades att uppföljningen av barn i samhällsvård har stora brister. Utredaren menade att socialnämnden med begränsad kunskap inte på ett omsorgsfullt sätt kan bedöma om vården ska fortgå eller upphöra, och att det är angeläget att representanter för socialnämnden genom personliga besök och enskilda samtal med barnet noga följer dess utveckling. För att uppföljningen ska bli så tillförlitlig som möjligt menade utredaren att den ska omfatta bland annat barnets hälsotillstånd, sociala beteende, dess relationer till föräldrar, syskon, familjehemsföräldrar och andra som står barnet nära, samt hur det utvecklas känslomässigt.⁵⁶

I 11 kap. 4 b § första stycket SoL stadgas att socialnämnden får besluta om uppföljning av ett barns situation efter det att en placering i ett familjehem har upphört. I andra stycket står att en sådan uppföljning får ske om barnet, utan att förhållanden som avses i LVU föreligger, bedöms vara i särskilt behov av nämndens stöd eller skydd men samtycke till sådan åtgärd saknas. Syftet med bestämmelsen är att ge socialnämnden en möjlighet att följa ett barn när det finns en berättigad oro för dess situation i hemmet eller förhållanden i övrigt. Bestämmelsen ska bara tillämpas när det finns starka skäl för det och uppföljningen ska genomföras på ett genomtänkt, varsamt och respektfullt sätt.⁵⁷

5.4 Umgänge

I 14 § första stycket LVU stadgas att socialnämnden har ett ansvar för att barnets behov av umgänge med föräldrar och vårdnadshavare så långt som möjligt tillgodoses. Enligt förarbetena är en nära och regelbunden kontakt mellan föräldrarna och barnet under vårdtiden ofta en viktig förutsättning för att barnet ska kunna utvecklas väl i familjehemmet och kunna återförenas med föräldrarna på sikt. Det är främst i fråga om fall där föräldrarna inte gör tillräckliga ansträngningar för att träffa barnet som

⁵⁶ SOU 2000:77 s. 120 ff.

⁵⁷ Clevesköld, Lars, Socialtjänstlag (2001:453) 11 kap. 4 b § första stycket, Karnov lagkommentar (JUNO) hämtad 2020-12-17.

socialnämnden har ett ansvar för att föräldrarna får personligt och ekonomiskt stöd för att klara av att upprätthålla en kontakt med barnet. Det är även socialnämndens uppgift att verka för att familjehemsföräldrarna medverkar till en positiv kontakt mellan föräldrarna och barnet under vårdtiden, samt främja dess kontakt med andra närstående.⁵⁸

Barnets rätt att regelbundet upprätthålla en direkt kontakt med föräldrar som det lever skilt från skyddas i barnkonventionen, som nämnts ovan.

Umgänget kan dock begränsas enligt 14 § andra stycket LVU, genom att socialnämnden beslutar om att umgänget ska regleras genom dom, beslut eller avtal (första punkten) eller att den unges vistelseort inte ska röjas för föräldrar eller vårdnadshavare (andra punkten) om det är nödvändigt med hänsyn till ändamålet med vården enligt lagen. Dessa inskränkningar får som huvudregel inte bli långvariga och beslutets fortvaro ska därför ses över var tredje månad.⁵⁹

Att upprätthålla ett barns kontakt med sina föräldrar under ett omhändertagande enligt 2 § LVU är en av samhällsvårdens fundamentala svårigheter. Grundtanken är att ett omhändertagande inte ska pågå längre än nödvändigt och att barnet ska återförenas med sina biologiska föräldrar så snart det kan ske utan risk för barnet. En återförening mellan små barn och föräldrar förutsätter ofta en tät och nära kontakt för att uppbrottet inte ska bli traumatiskt för barnet. Omhändertagandet enligt 2 § LVU sker dock för att skydda barnet mot missförhållanden i hemmet och för att begränsa barnets kontakt med föräldrarna.⁶⁰ Ett beslut om omhändertagande ska inte leda till att kontakten mellan barn och föräldrar inskränks mer än nödvändigt eftersom barnets kontakt med sina föräldrar och ursprungsmiljö i de flesta fall är av grundläggande betydelse för att omhändertagandet ska leda till en positiv utveckling. Här tas också i beaktande respekten för barns och vårdnadshavares rätt till familjeliv enligt artikel 8 EKMR. Det begränsade

⁵⁸ Prop. 1989/90:28 s. 73, 115.

⁵⁹ Singer (2019) s. 274 f.

⁶⁰ HFD 2011 ref. 5.

umgänget är en inskränkning i föräldrarnas rätt till familjeliv men motiveras med barnets bästa och dess behov av trygghet och stabilitet.⁶¹

I utredningen med förslag till ny LVU lyftes frågan om att socialnämndens ansvar för umgänge även ska gälla syskon och andra närstående, innefattande släkt, vänner, skola och den bredare sociala miljön. Utredaren betonade att umgänget i första hand är till för barnet, att det är barnets intressen som ska vara avgörande och att ett barn som anser att kontakten är negativ inte ska behöva utsättas för den. Den föreslog därför att 14 § LVU skulle kompletteras så att också syskon och andra närstående omfattas, men även att lydelsen ”socialnämnden har ett ansvar för att den unges behov av umgänge så långt som möjligt tillgodoses” skulle bytas ut mot att socialnämnden har ett ansvar för att barnet *ges möjlighet* till umgänge med föräldrar, vårdnadshavare, syskon och andra närstående.⁶²

5.5 Upphörande av vård

När vård med stöd av LVU inte längre behövs ska socialnämnden besluta att vården ska upphöra och noga förbereda den unges återförening med den eller dem som har vårdnaden, enligt 21 § första stycket LVU. Andra stycket stadgar att vård som har beslutats med stöd av 2 § LVU ska upphöra senast när den unge fyller 18 år. I förarbetena står att det är den unges behandlingsbehov som ska bestämma hur lång tid vården ska bestå och socialnämnden har i uppgift att se till att vården inte pågår under längre tid än nödvändigt med hänsyn till omständigheterna. Bedömningen av när vården kan upphöra ska utgå från det vårdbehov som föranledde omhändertagandet. Så snart det inte längre finns behov av att utöva de särskilda befogenheter som lagen ger nämnden ska den förklaras avslutad.⁶³ Vården kan alltid omprövas på begäran av vårdnadshavarna eller den unge.⁶⁴ När föräldrarna begär att vården ska upphöra gör de en så kallad

⁶¹ Schiratzki (2013) s. 176 ff.

⁶² SOU 2015:71 s. 230 f.

⁶³ Prop. 1979/80:1 s. 587 f.

⁶⁴ Singer (2019) s. 266.

hemtagningsbegäran som leder till ett förvaltningsrättsligt ärende där frågan utreds och avgörs med ett formellt beslut.⁶⁵

I RÅ 1990 ref. 97 konstaterade domstolen att det får anses vara tillräckligt att det objektivt sett föreligger en påtaglig risk för den unges hälsa eller utveckling och att denna risk är hänförlig till något förhållande i barnets hem. Det behöver således inte vara visat att det är föräldern som är orsaken till att barnet har ett aktuellt vårdbehov för att vården ska fortgå. I RÅ 2001 not 107 slog domstolen fast att det vid prövningen av om vården ska upphöra ska göras en bedömning av risken för att barnet återigen utsätts för de missförhållanden som föranledde vården om vården upphör och barnet återförs till föräldrarna.

I HFD 2012 ref. 35 var frågan om vård enligt LVU av L, som omhändertogs och placerades i familjehem på grund av misshandel, skulle upphöra. Hon hade då bott i familjehemmet i drygt fyra år. HFD hade att ta ställning till om de omständigheter som nödvändiggjort vården fortfarande bestod. Stadsdelsnämnden och L:s ställföreträdare ansåg att anknytningen som L hade till familjehemmet och den skada som hon riskerade att lida om hon flyttades från hemmet var faktorer som skulle vägas in i bedömningen. Domstolen hänvisade till RÅ 1987 ref. 123 där det har slagits fast att vården ska upphöra när något behandlingsbehov inte längre finns och att det förhållandet att ett barn som omhändertagits känner oro inför att lämna familjehemmet och eventuellt kan ta skada av en förflyttning istället får beaktas vid en prövning av frågan om flyttningsförbud. HFD menade att barnets anknytning till familjehemmet kan beaktas genom detta flyttningsförbud, samt vårdnadsöverflyttning och att socialnämnden således av lagstiftaren har tillhandahållits flera instrument för att tillgodose barnets behov i de olika situationer som kan uppstå efter ett omhändertagande enligt LVU. HFD ansåg att det finns en klar gräns mellan de rekvisit som krävs för vård och de som ligger till grund för vårdnadsöverflyttning och

⁶⁵ SOU 2015:71 s. 594.

flyttningsförbud och att bestämmelsen i 1 § femte stycket LVU om att vad som är bäst för barnet ska vara avgörande för beslut enligt lagen inte innebär att överväganden som enbart är relaterade till risken för skada vid en separation från familjehemmet ska vägas in i bedömningen av om vården ska upphöra. HFD konstaterade att förhållandena i det här fallet hade förändrats och att det inte längre kunde anses föreligga en påtaglig risk för att L:s hälsa eller utveckling skadades på grund av misshandel i hemmet. Domstolen fann mot bakgrund av detta att det inte fanns grund för fortsatt vård enligt LVU och beslutade att vården skulle upphöra.

I LVU-utredningen föreslogs att beslut om upphörande av vård inte ska få fattas om det strider mot barnets bästa och barnet fått sådan anknytning till familjehemmet att det skulle strida mot barnets bästa att det flyttade hem till vårdnadshavarna. Utredaren menade att återförening med föräldrarna ska vara utgångspunkten vid bedömningen av barnets bästa i samband med upphörande av vård, men att hänsyn även ska tas till den tid som barnet vårdats utanför hemmet, barnets anknytning till familjehemsföräldrarna, samt hur umgänget mellan barnet och vårdnadshavarna har fungerat. Förslaget innebär att vården enligt lagen inte ska upphöra trots att förutsättningarna för vård enligt 2 § LVU inte längre är uppfyllda och vårdnadshavarna kan ta väl hand om barnet, om ett sådant beslut strider mot barnets bästa. Barnets situation och behov skulle således bedömas oberoende av vårdnadshavarnas förhållanden. Utredaren menade att förbättringen i föräldrarnas situation vid ett upphörande av vården ska vara stabil och bestående, för att barnet inte ska behöva placeras utanför hemmet på nytt, ett synsätt som har accepterats av Europadomstolen i målet Olsson 1 mot Sverige.⁶⁶

Aktualitetsprincipen ska tillämpas vid beslut av om vård ska upphöra, vilket innebär att förhållandena i hemmet och barnets vårdbehov vid prövningstidpunkten ska vara avgörande för bedömningen. Utredaren

⁶⁶ SOU 2000:77 s. 146 f.

menade att denna princip bör tillämpas även på barnets situation, där fokus inte bara ska ligga på föräldrarnas förhållanden och möjligheter att tillgodose barnets behov, utan också på barnets nuvarande situation genom en avvägning mellan styrkan i barnets anknytning till familjehemmet i förhållande till hur kontakten med föräldrarna har fungerat. Bedömningen av om vården enligt LVU ska upphöra bör således göras i två steg där det första steget är att bedöma om syftet med vården har uppnåtts och andra steget att pröva om en hemflyttning strider mot barnets bästa, obeaktat om vårdnadshavarnas förhållanden har stabiliserats och de numera kan ge barnet tillräcklig omsorg, menade utredaren.⁶⁷

I Socialstyrelsens handbok om tillämpningen av LVU görs en tolkning av när vården kan upphöra som kan uppfattas som mindre strikt än den som högsta förvaltningsdomstolen gör i målet ovan. I tolkningen som Socialstyrelsen gör ska socialnämnden vid bedömningen, förutom att utreda om barnets vårdbehov och de förhållanden som låg till grund för vårdbeslutet har upphört, även beakta om den aktuella situationen i hemmet är tillfredsställande. En sådan tolkning innebär att hemmiljön måste ha hunnit stabiliseras med förändringar av varaktig och genomgripande karaktär och att inga missförhållanden får ha tillkommit som kan utgöra skäl för fortsatt vård. Föräldrarna måste även kunna tillgodose och ha tillräcklig insikt i barnets eventuella särskilda behov, även om förhållandena i hemmet förbättrats.⁶⁸

5.6 Flyttningsförbud

Förvaltningsrätten får efter ansökan av socialnämnden för viss tid eller tills vidare förbjuda den som har vårdnaden om ett barn att ta denne från familjehemmet om det finns en påtaglig risk för att barnets hälsa eller utveckling skadas om det skiljs från hemmet, enligt 24 § LVU.

Förvaltningsrätten kan med andra ord besluta om flyttningsförbud, trots att vården enligt LVU har upphört. Enligt 26 § första stycket LVU ska

⁶⁷ SOU 2000:77 s. 151 ff.

⁶⁸ SOU 2015:71 s. 595 f. LVU – handbok för socialtjänsten, s. 219 f.

socialnämnden minst en gång var tredje månad överväga om flyttningsförbudet fortfarande behövs. När det inte längre behövs ska socialnämnden besluta att förbudet ska upphöra, enligt andra stycket. Socialnämnden får även besluta om tillfälligt flyttningsförbud enligt 27 § första stycket LVU. Flyttningsförbudets syfte är att beakta barnets bästa och ge barn och föräldrar möjlighet att återanknyta till varandra innan barnet flyttar hem till föräldrarna. Omständigheter som ska beaktas vid prövningen är barnets ålder, utvecklingsgrad, egenskaper och känslomässiga bindningar, samt tiden barnet bott hos någon annan än föräldrarna, hur kontakten med föräldrarna ser ut, barnets aktuella och kommande levnadsförhållanden och barnets egen vilja.⁶⁹

I HFD 2011 ref. 13 menade HFD att flyttningar av barn som sker efter en lång tid och då barnet har fått starka band till det hem där det vistas inte bör ske utan tungt vägande skäl och att barns behov av trygga relationer och levnadsförhållanden i största möjliga utsträckning bör bli avgörande i bedömningen. Domstolen ansåg att det finns ett starkt samband mellan bestämmelserna om flyttningsförbud i 24 § LVU och vårdnadsöverflyttning i 6 kap. 8 § FB då båda syftar till att säkerställa att barnets bästa tas till vara i situationer då barnet vistats lång tid i ett familjehem och hunnit få så starka band dit att frågan bör ställas om inte barnet bör bli kvar där. I en situation där en familjehemsplacering pågått länge och en överflyttning av vårdnaden till familjehemsföräldrarna blivit aktuell måste det särskilt övervägas om det av hänsyn till barnet bör beslutas om ett flyttningsförbud i avvaktan på att vårdnadsfrågan klarläggs, menade HFD. HFD slog i målet fast att ett flyttningsförbud inte bör hävas innan tingsrätten har tagit ställning till en vårdnadsöverflyttning. Schiratzki menar att HFD:s uttalande innebär en viktig markering av barnets bästa tolkat som stabilitet i förhållande till familjehemmet, vilket medför ett steg bort från tanken på att biologiska band skulle premieras vid dessa bedömningar.⁷⁰

⁶⁹ Schiratzki (2013) s. 180.

⁷⁰ Schiratzki (2013) s. 181.

5.7 Vårdnadsöverflyttning

Sista stycket i 13 § LVU anger att när den unge har varit placerad i samma familjehem under tre år från det att placeringen verkställdes, ska socialnämnden särskilt överväga om det finns skäl att ansöka om överflyttning av vårdnaden enligt 6 kap. 8 § FB. Övervägandet och möjligheten till vårdnadsöverflyttning utgör den begränsning i återföreningsprincipen som jag nämnde ovan.⁷¹ Enligt förarbetena är detta motiverat av att en överflyttning av vårdnaden ger bättre möjligheter till kontinuitet och trygghet för barnet. Tidsgränsen på tre år för ett obligatoriskt övervägande har ansetts rimlig eftersom de flesta barn som blir kvar länge i vården placeras när de är noll till tre år. Tre år är då en lång tid i relation till barnets ålder och mognad. Socialnämnden kan göra en ansökan om vårdnadsöverflyttning tidigare, men i praktiken tolkas denna tid som en minimigräns och ansökningar om överföring av vårdnaden görs sällan tidigare.⁷² Det betonades i förarbetena att hur barnets umgänge med de biologiska föräldrarna har sett ut och fungerat alltid ska beaktas och att det är det enskilda barnets bästa som ska vara avgörande vid dessa ställningstaganden.⁷³ I LVU-utredningen benämns socialnämndens skyldighet att överväga ansökan om vårdnadsöverflyttning som en del av en medveten planering för hur barnets framtid ska se ut, så kallad permanency planning, för att barn i samhällsvård ska få en familj för livet.⁷⁴

I propositionen från oktober 2020 föreslås, förutom särskilda lämplighetskrav för offentliga biträden, också regelbundna överväganden av vårdnadsöverflyttning. Förslaget innebär att meningen ”Därefter ska frågan övervägas årligen” tillkommer i sista stycket i 13 § LVU. Socialnämnden får då en skyldighet att, efter det att barnet har varit placerat i samma familjehem under tre år, överväga frågan om vårdnadsöverflyttning årligen.⁷⁵ Socialdepartementet menar att skälen bakom skyldigheten att efter

⁷¹ Mattsson (2006) s. 113.

⁷² Schiratzki (2013) s. 179 f.

⁷³ Prop. 2002/03:53 s. 86.

⁷⁴ SOU 2000:77 s. 136 f.

⁷⁵ Prop. 2020/21:35 s. 4.

viss tid överväga frågan om vårdnadsöverflyttning är att barn som placeras i familjehem i tidig ålder eller som blir kvar under lång tid i samhällsvård måste få en så förutsägbar och trygg situation som möjligt. Syftet bakom lagförslaget är att tydliggöra vad som bör gälla fortsättningsvis, om övervägandet inte leder till att socialnämnden ansöker om vårdnadsöverflyttning eller om domstolen inte bifaller socialnämndens ansökan. Utredningen visar att antalet vårdnadsöverflyttningar till familjehemsföräldrar har ökat stadigt men att det ändå sker i relativt liten utsträckning sett till antalet barn som är långvarigt placerade. I propositionen redogörs för antalet vårdnadsöverflyttade barn, enligt uppgifter från Socialstyrelsens statistik om socialtjänstinsatser till barn och unga, och Socialdepartementet menar att även om antalet vårdnadsöverflyttningar har ökat under åren finns skäl att anta att socialnämnden inte överväger frågan om vårdnadsöverflyttning i den utsträckning som lagen erbjuder, mot bakgrund av det stora antalet barn som är placerade i familjehem.⁷⁶

År	Antal vårdnadsöverflyttade barn
2019	340
2018	369
2017	Fullständiga uppgifter saknas
2016	356
2015	Fullständiga uppgifter saknas
2014	285
2013	259

Regeringens förhoppning är att tydliggörandet i lagstiftningen kan bidra till att frågan övervägs i den utsträckning som lagen ger utrymme för, att fler fall hamnar under prövning i domstol och att vårdnadsöverflyttningar sker i fler fall där förutsättningarna är uppfyllda, och på så sätt öka tryggheten för fler placerade barn.⁷⁷

⁷⁶ Prop. 2020/21:35 s. 14 f.

⁷⁷ Prop. 2020/21:35 s. 15.

6 kap. 8 § första stycket FB stadgar att har ett barn stadigvarande vårdats och fostrats i ett annat enskilt hem än föräldrahemmet och det är uppenbart att det är bäst för barnet att det rådande förhållandet får bestå och att vårdnaden flyttas över till den eller dem som har tagit emot barnet eller någon av dem, ska rätten utse denne eller dessa att såsom särskilt förordnade vårdnadshavare utöva vårdnaden om barnet. Andra stycket anger att frågor om överflyttning av vårdnaden enligt första stycket prövas på talan av socialnämnden. Frågor om överföring av vårdnaden till familjehemsföräldrarna avgörs av allmän domstol.⁷⁸ När vårdnadsansvaret flyttas över till familjehemsföräldrarna aktualiseras 6 kap. 2 § FB som ger dem som särskilt förordnade vårdnadshavare ansvar att tillgodose barnets behov. Familjehemsföräldrarna kan inte väcka talan utan får istället vända sig till socialnämnden.⁷⁹

Bestämmelsen i 6 kap. 8 § FB har tillkommit för att domstolen ska kunna ta största möjliga hänsyn till barnets bästa, eftersom det ska gå före föräldrarnas intresse av att få ha vårdnaden om barnet. Syftet är att betrygga ett barn, som betraktar familjehemmet som sitt riktiga föräldrahem och har starka känslomässiga band dit, rätten att inte ryckas upp från sin invanda miljö.⁸⁰ I förarbetena står att enbart det förhållandet att barnet varaktigt bor hos någon annan än sina föräldrar inte i sig bör leda till att vårdnaden om barnet kan tas ifrån föräldrarna, men att det i vissa fall kan stå klart att det är bäst för barnet att det får stanna i familjehemmet. Förutom den riskbedömning som sker enligt 6 kap. 2 a § FB görs ingen lämplighetsprövning av föräldrahemmet vid prövningen av en vårdnadsöverflyttning, utan det avgörande är att barnet är etablerat hos familjehemsföräldrarna.⁸¹ En förutsättning för en överflyttning är att barnet har rotat sig i familjehemmet och där funnit en sådan trygghet och gemenskap att barnet uppfattar det som sitt eget hem. Om vårdnaden flyttas över kan barnet ges en uppväxt under stabila och trygga förhållanden och

⁷⁸ Schiratzki (2013) s. 181 ff.

⁷⁹ Singer (2019) s. 276.

⁸⁰ Singer (2019) s. 125.

⁸¹ Schiratzki (2013) s. 182.

familjehemsföräldrarna en möjlighet att självständigt sköta och omvårda barnet som om det vore deras eget, vilket innebär en avlastning av ett ansvar som den biologiska föräldern inte klarar av att bära. Samtidigt anger förarbetena att en vårdnadsöverflyttning inte bör komma i fråga när det finns en god kontakt mellan föräldrarna och barnet medan det vistas i familjehemmet.⁸² Hur umgänget med de biologiska föräldrarna fungerar ges således avgörande betydelse i dessa mål, där inget umgänge talar för en överflyttning av vårdnaden för att säkra barnets behov av kontinuitet och trygghet.⁸³

5.8 Tre olika domstolsprocesser

I utredningen om ny LVU från 2015 framhölls att processerna vid prövningar av upphörande av vård, flyttningsförbud och vårdnadsöverflyttning ofta följer efter varandra och leder till stor osäkerhet hos barn, föräldrar och familjehemsföräldrar. Utredaren menade att motsättningarna mellan föräldrarna och socialnämnden kan öka i samband med dessa och att processandet tar tid och är oekonomiskt.

Socialberedningen föreslog att det redan vid prövningen av LVU-vårdens upphörande skulle vara möjligt att göra en prövning som motsvarar den som görs vid flyttningsförbud, det vill säga om det finns en stor risk för skada på barnets hälsa eller utveckling om det skiljs från familjehemmet. En samordning av prövningarna av vårdens upphörande och flyttningsförbud, där följden blir fortsatt vård enligt LVU istället för flyttningsförbud, skulle innebära ett betydligt snabbare avgörande av saken, menade utredaren.⁸⁴

I förarbetena står att JO har kritiserat att socialnämnden kan sätta sig över ett domstolsbeslut genom att meddela ett flyttningsförbud sedan ett beslut om vård med stöd av LVU har upphävts av högre instans.

Socialdepartementet menade att den konstruktionen kan ge upphov till dubbla processer som kan skärpa motsättningarna mellan föräldrarna och

⁸² Prop. 1981/82:168 s. 39 f.

⁸³ Schiratzki (2013) s. 182.

⁸⁴ SOU 2015:71 s. 603.

socialnämnden, samt skapa stor osäkerhet hos barn, föräldrar och familjehemsföräldrar. Det kan påverka barnet särskilt negativt, eftersom det är i behov av stabila och trygga förhållanden. En annan nackdel är att processerna är kostnadskrävande och tar lång tid. Det har gjorts försök att bättre samordna bestämmelserna om vårdens upphörande och flyttningsförbud genom att föra över bestämmelsen om flyttningsförbud från SoL till LVU. I propositionen medgavs att det är en mindre lämplig lagteknisk lösning att i praktiken fatta beslut om fortsatt vård samtidigt som man finner att något vårdbehov inte föreligger, men eftersom ett beslut om upphörande av vården och om flyttningsförbud prövas utifrån olika rekvisit går det inte att undvika att dessa frågor behandlas var för sig. Socialdepartementet ansåg dock att man i möjligaste mån bör samordna och i ett sammanhang bedöma de två frågorna.⁸⁵

Leviner problematiserar vårdens upphörandeskede med utgångspunkt i det ovan nämnda fallet, HFD 2012 ref. 35, där samma LVU-process gav upphov till, förutom frågan om placering och upphörande av vård, också domstolens prövning av flyttningsförbud, vårdnadsöverflyttning och straffrättsligt ansvar för föräldrarna i och med misshandeln. Hon menar att det visar hur tätt sammankopplad men också dåligt samordnad frågan om upphörande av vård kan vara till frågor om flyttningsförbud och vårdnadsöverflyttning, samt hur resultaten av de olika processerna kan skilja sig åt. Hon kritiserar den inbyggda problematik som har visats i samband med att olika processer kan aktualiseras och pågå samtidigt eller i nära anslutning till varandra när frågan om ett familjehemsplacerat barn kan och bör flytta hem till sina föräldrar eller inte väcks. Hon ifrågasätter rättssäkerheten och skyddet mot godtycke i de aktuella bestämmelserna och om de lever upp till de krav som ställs på rättighetsinskränkande reglering, och menar att en stor inneboende rättsosäkerhet riskerar att kränka både barns och föräldrars rätt.⁸⁶

⁸⁵ Prop. 1989/90:28 s. 81 f.

⁸⁶ Leviner (2014) s. 299 ff., 316 f.

Följden av prejudikatet i HFD 2012 ref. 35, menar Leviner, kan bli att socialnämnden tar initiativ till att ansöka om överflyttning av vårdsnaden där detta inte är motiverat, för att ta det säkra före det osäkra. Hon menar att vården och placeringen bör kunna fortgå trots att omständigheterna som föranledde beslutet om vård enligt LVU inte längre föreligger eftersom LVU som skyddslag rimligtvis bör ge ett barn möjlighet att stanna i familjehemmet under den tid då det gynnas av det. Leviner anser att lagstiftaren behöver tydliggöra hur återförening ska balanseras gentemot barnets eventuella behov av stabilitet genom fortsatt placering i familjehem och vad principen om barnets bästa betyder i denna bedömning, samt se över möjligheten att samordna de olika processerna och prövningarna i samma domstolssystem.⁸⁷

Leviner menar att det finns ett behov av rättsliga klargöranden avseende att grundfrågan i upphörande av vård, flyttningsförbud och vårdnadsöverflyttning är om barnet kan och bör flytta hem till sina föräldrar, samt att prövningen handlar om en balansering mellan återförening och stabilitet som bör beaktas i det enskilda fallet. Hon kritiserar avsaknaden av denna balansering i mål om upphörande av vård, som skedde i HFD 2012 ref. 35, och att avgörandet begränsades till frågan om omständigheterna som låg till grund för omhändertagandet kvarstod eller inte. Hon kritiserar också att domstolen bortsåg från principen om barnets bästa när den i domskälen gjorde uttalandet att bestämmelsen om barnets bästa inte innebär att överväganden som enbart är relaterade till risken för skada vid en separation ska vägas in i bedömningen om vården ska upphöra. Leviner menar att uttalandet kan ifrågasättas utifrån Europadomstolens praxis där det betonats att barnets bästa och barnets intresse av stabilitet kan väga tyngre än föräldrarnas rätt och intresse av återförening och umgänge med placerade barn.⁸⁸

⁸⁷ Leviner (2014) s. 317 f.

⁸⁸ Leviner (2014) s. 317.

6 Omständigheter till grund för bedömningen om en vårdnadsöverflyttning ska ske

6.1 Omständigheter som lett till vårdnadsöverflyttning

I NJA 1993 s. 666 var det fråga om överflyttning av vårdnaden av ett fjortonårigt barn som sedan han var ungefär två år gammal hade bott i ett familjehem. En prövning av rekvisiten i 6 kap. 8 § LVU gjordes. HD menade att det främsta syftet med bestämmelsen är att barnet genom en vårdnadsöverflyttning kan ges en uppväxt under stabila och trygga förhållanden. Det kan då förhindras att barnet rycks upp ur den miljö där barnet vistats i flera år och där det känner större trygghet och känslomässig förankring än i ursprungshemmet. Barnet ska ha rotat sig i familjehemmet och känna sådan stabilitet och gemenskap att det uppfattar hemmet som sitt eget. Det ska vara uppenbart bäst för barnet att rådande förhållanden består, vilket ger bestämmelsen undantagskaraktär. Pojken hade i det här fallet bott i familjehemmet i tretton år. Av socialtjänstens utredning framgick att han kände sådan trygghet och gemenskap med familjehemsföräldrarna att han uppfattade deras hem som sitt eget. Hans ålder och mognad gjorde även att hans egen inställning i vårdnadsfrågan tillerkändes stor betydelse. Han hade inte gett uttryck åt någon annan uppfattning än att han ville stanna i familjehemmet, och familjehemsföräldrarna ville också att vårdnaden skulle anförtros åt dem. Angående barnets anknytning till föräldrarna förekom i det här fallet bristande kontakt mellan barnet och föräldrarna, enligt vittnesuppgifter för att de tagit få egna initiativ till kontakt och inte varit villiga att resa till sonens familjehem. Med en sammanvägning av de ovan anförda omständigheterna fann HD att det var uppenbart bäst för barnet att det rådande förhållandet fick bestå och att vårdnaden flyttades över till familjehemsföräldrarna.

I NJA 2014 s. 307 hade en pojke på grund av omsorgsbrist blivit omhändertagen enligt LVU och placerats hos sin farfar och dennes fru när pojken var ett år och fyra månader gammal. Socialnämnden väckte talan med yrkande att familjehemsföräldrarna skulle utses till särskilt förordnade

vårdnadshavare. Socialnämnden menade att det fanns stora brister i föräldrarnas omsorg om pojken. Deras förmåga och möjligheter att ta hand om honom hade inte förändrats sedan beslutet om omhändertagande fattades och det fanns inget som talade för att placeringen kunde upphöra. Det var där han hade sin trygghet och stabilitet och det var enligt socialnämnden viktigt att han visste var han skulle bo och växa upp i framtiden. Vid umgängestillfällena med en av föräldrarna krävdes att en kontaktperson närvarade, för att kontakten inte skulle bli skadlig. HD anförde att en placering av ett barn i ett familjehem som utgångspunkt bör inriktas på att få till stånd en återförening mellan barnet och föräldrarna. I vissa fall kan det dock stå klart att det är bäst för barnet att få stanna i familjehemmet. HD noterade att pojken hade bott i familjehemmet i mer än sju år, att han rotat sig där och uppfattade det som sitt hem, samt att han fick sina behov av omvårdnad och trygghet väl tillgodosedda och utvecklades på ett positivt sätt. HD menade också att familjehemsföräldrarna ville att vårdnaden skulle flyttas över, att de framstod som väl lämpade att vara vårdnadshavare och att inget tydde på att de inte skulle ta sitt ansvar för att pojken fick sitt behov av umgänge med föräldrarna tillgodosett. HD konstaterade att viss vikt skulle fästas vid att vårdnadsfrågans betydelse hade ökat i och med att pojken hade kommit upp i skolåldern. Umgänget hade varit mycket begränsat under placeringen och HD ansåg att utredningen inte gav stöd för bedömningen att föräldrarna skulle ha förmåga eller möjlighet att ta ett vårdnadsansvar inom överskådlig tid. En sammanvägd bedömning av omständigheterna i fallet visade enligt HD att det var uppenbart bäst för pojken att de rådande förhållandena fick bestå och att hans farfar och dennes fru fick den rättsliga vårdnaden.

I ett fall från underrätt yrkade socialnämnden att vårdnaden om K skulle flyttas över till hennes familjehemsföräldrar. Hennes föräldrar bestred yrkandet. K blev familjehemsplacerad i det aktuella familjehemmet när hon var några veckor gammal till följd av ett beslut om omhändertagande enligt LVU baserat på en bedömning av föräldrarnas förmåga att ta hand om den nyfödda dottern och en utredning som gjorts avseende hennes bröder.

Socialnämnden anförde till stöd för sin talan att K hade en naturlig plats i familjehemmet där hon knutit väl an till familjehemsföräldrarna. Den menade att familjehemsföräldrarna var kompetenta föräldrar och att K fått möjlighet till fortsatt positiv utveckling medan de biologiska föräldrarna sannolikt inte skulle komma att utvecklas i sitt föräldraskap så att de kunde ta hand om henne och tillgodose hennes grundläggande behov.

Socialnämnden menade vidare att föräldrarna inte insåg bristerna i sitt föräldraskap och hade tackat nej till stödinsatser, samt att det var uppenbart bäst för K att rådande förhållanden fick bestå och att vårdnaden skulle flyttas över till familjehemsföräldrarna. Socialnämnden menade att det inte förelåg något hinder mot att väcka talan om vårdnadsöverflyttning trots att K inte hade varit familjehemsplacerad i samma familjehem i tre år.

Föräldrarna menade att talan om överflyttande av vården var för tidigt väckt och att socialnämnden inte hade utrett frågan om överflyttning var det bästa för K tillräckligt och på ett objektivt sätt. De menade vidare att de inte blivit ordentligt hörda och att kommunen inte hade verkat för en återförening mellan K och föräldrarna genom att till exempel utöka umgänget.

Tingsrätten hade att pröva om den rättsliga vårdnaden om K skulle överflyttas till familjehemsföräldrarna men ansåg att frågan om hon skulle bo kvar i familjehemmet låg utanför dess prövning. Tingsrätten menade att en vårdnadsöverflyttning riskerade att leda till att K:s umgänge med föräldrarna helt upphörde på obestämd tid och att detta inte skulle vara förenligt med återföreningsprincipen och artikel 8 EKMR. Den ansåg frågan inte tillräckligt utredd, samt för tidigt väckt och ansåg därför inte att utredningen kunde visa att det var uppenbart bäst för K att vårdnaden flyttades över. Käromålet lämnades utan bifall.⁸⁹

Domen överklagades till Svea hovrätt. Vid tidpunkten för förhandlingen hade K bott i familjehemmet i nästan tre år och föräldrarna permanent flyttat till Ungern. Kammarrätten hade nyligen funnit att det fortfarande förelåg förutsättningar för fortsatt vård enligt LVU. Föräldrarna hade haft begränsat

⁸⁹ Västmanlands tingsrätt dom 2011-11-16 i mål nr T 2594-11.

umgänge med K, inget umgänge alls hade förekommit efter oktober 2011 och de försök att få dem mer engagerade i K:s liv hade inte varit framgångsrika. Hovrätten ansåg mot bakgrund av detta tillsammans med deras flytt till Ungern att en återförening inte var realistisk och att det därför var uppenbart bäst för K att hon fortsatt vårdades och fostrades av familjehemsföräldrarna, samt att vårdnaden skulle flyttas över. Tingsrättens dom ändrades och familjehemsföräldrarna utsågs till särskilt förordnade vårdnadshavare.⁹⁰

I ett annat fall hade C omhändertagits med stöd av LVU när hon var två år gammal på grund av att mamman, som hade ensam vårdnad om flickan, hade alkoholproblem. Stadsdelsnämnden anförde att C hade ett otryggt anknytningsmönster men att när hon placerades i familjehemmet med mycket arbete och hjälp från terapeut knutit an till familjehemsföräldrarna och blivit en lugn och trygg flicka med nära känslomässig relation till dessa, som hon uppfattade som sina psykologiska föräldrar. Hon var dock fortfarande skör och anknytningen riskerade att rubbas om hon kände otrygghet. Mamman menade att hon inte hade ett alkoholmissbruk men att hon i perioder hade överkonsumerat alkohol och fått behandling för detta. Hon menade också att hon gjort vad hon kunnat för att få till stånd ett utökat umgänge med C. Tingsrätten hade att pröva om det var uppenbart till C:s bästa att hon fortsatte vårdas och fostras av familjehemsföräldrarna och att vårdnaden skulle flyttas över från den biologiska modern till dessa. Flickan var vid tingsrättens prövning nästan åtta år gammal och hade bott i det aktuella familjehemmet i nästan sex år. Tingsrätten menade att det talade starkt för att hon rotat sig hos familjehemsföräldrarna. Den menade också att mammans levnadsförhållanden hade förbättrats avsevärt och att umgängen fungerade bättre men att det ändå var sannolikt orealistiskt att tänka sig att hon skulle komma att inta den föräldraroll som en vårdnadshavare bör ha. Tingsrätten ansåg att det som upptogs i rätten med avsevärd styrka talade för att vårdnaden skulle överflyttas men att

⁹⁰ Svea hovrätt dom 2012-04-19 i mål nr T 10263–11.

utredningen inte var tillräcklig för att med erforderlig säkerhet dra slutsatsen att det var uppenbart bäst för C att vårdnaden flyttades över till familjehemsföräldrarna med de följder som det kunde få för C:s framtida relation till sin biologiska mamma. Tingsrätten ogillade därför käromålet.⁹¹

Domen överklagades till Svea hovrätt som hade att pröva om det i enlighet med 6 kap. 8 § FB var uppenbart bäst för C att det rådande förhållandet fick bestå och att vårdnaden skulle flyttas över till familjehemsföräldrarna baserat på samma omständigheter som vid tingsrätten. Hovrätten ansåg att det med hänsyn till C:s anknytning till familjehemsföräldrarna fanns mycket starka skäl som talade för att befästa de rådande förhållandena och flytta över vårdnaden. Även umgänget talade i denna riktning där den ansåg att det inte kunde ha inneburit ett upprätthållande av en sådan god kontakt mellan C och mamman att det talade emot att vårdnaden överflyttades. Bristen på en välfungerande och nära kontakt med mamman utgjorde istället en förståelig grund till C:s uppfattning att familjehemmet var hennes enda hem, enligt hovrätten. Den menade vidare att trots mammans förbättrade levnadsförhållanden var det vid en samlad bedömning uppenbart bäst för C att det rådande förhållandet fick bestå och att hon skulle få vara trygg i vetskapen om att hon även i fortsättningen kunde bo hos familjehemsföräldrarna som verkade väl lämpade att ta hand om henne. Hovrätten biföll således käromålet och anförtrodde vårdnaden om C till familjehemsföräldrarna som särskilt förordnade vårdnadshavare.⁹²

I ytterligare ett fall hade socialnämnden väckt talan om att vårdnaden om H, som hade varit placerad i samma familjehem sedan hon var tre år och nio månader gammal, skulle flyttas över till familjehemsföräldrarna och att de skulle förordnas som särskilt förordnade vårdnadshavare. Pappan medgav yrkandet medan mamman motsatte sig vårdnadsöverflyttning. Socialnämnden anförde till stöd för sin talan att förhållandena i familjehemmet var goda och att H:s storasyster också bodde där, vilket gav

⁹¹ Nacka tingsrätt dom 2013-07-03 i mål nr T 7180–12.

⁹² Svea hovrätt dom 2014-02-25 i mål nr T 7513–13.

H möjlighet att växa upp med henne. H hade uppgett till socialtjänsten att hon ville bo där. Mamman hade valt att inte utnyttja den umgängesplan som gav henne möjlighet att träffa H en gång i månaden. Socialnämnden ansåg att det var uppenbart bäst för H att de dåvarande förhållandena fick bestå och att vårdnaden flyttades över. Mamman anförde att hennes situation var stabil med goda förhållanden och att det fanns en stark anknytning mellan henne och H. Hon uppgav att H inte hade det bra i familjehemmet och att hon inte trodde att H hade sagt att hon ville bo där. Tingsrätten menade att det inte hade framkommit vilka omständigheter som hade legat till grund för LVU-beslutet men att föräldrar kan fråntas vårdnaden även om de inte brustit i omvårdnaden på ett sätt som medför bestående fara för barnet. Tingsrätten hade ingen möjlighet att avgöra vilken version som var den riktiga när socialnämnden hävdade att kontakten mellan mamman och H var bristfällig och mamman hävdade att hon träffat H 10 av 12 gånger det aktuella året. Tingsrätten ansåg att socialnämnden inte hade visat att det fanns några konkreta omständigheter hänförliga till mammans person eller levnadsförhållanden som motiverade en vårdnadsöverflyttning. Det var därför inte uppenbart att en överflyttning var det bästa för H och socialnämndens ansökan ogillades.⁹³

Domen överklagades till hovrätten där parterna åberopade samma grunder och bevisning som vid tingsrätten med tillägg av förhör med mamman och familjehemsmamman, samt socialnämndens ansökan om vård enligt LVU. Mamman uppgav i rätten att familjehemsföräldrarna nonchalerade H och att de slagit och kränkt henne rasistiskt. Familjehemsmamman uppgav att H trivdes väldigt bra hos dem och flera gånger hade sagt att hon ville bo kvar, samt att hennes storsyster var väldigt mån om henne. Hon menade vidare att det var viktigt för dem att umgänget mellan barnen och föräldrarna fungerade men att den uppgjorda planeringen inte hade följts. Hovrätten menade att vid bedömningen av vad som är bäst för barnet enligt 6 kap. 2 a § FB ska det fästas särskild vikt vid bland annat risken för att barnet far illa,

⁹³ Luleå tingsrätt dom 2013-12-19 i mål nr T 1367–13.

samt barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna. Den menade också att syftet med en överflyttning av vårdnaden är att barnet ska få en uppväxt under stabila och trygga förhållanden och slippa ryckas upp ur en miljö där det har vistats i flera år och där det känner större trygghet och känslomässig förankring än i ursprungshemmet. Därför är det viktigt att utreda barnets anknytning till familjehemmet och kontakten med de biologiska föräldrarna. Hovrätten hänvisade till att prövningen måste ta hänsyn till respekten för privat- och familjelivet enligt artikel 8 EKMR och att utgångspunkten vid placering i familjehem bör vara att barnet ska återförenas med föräldrarna. Den hänvisade även till NJA 2014 s. 307. Hovrätten anförde att H hade bott i familjehemmet i drygt fyra år, det vill säga mer än halva sitt liv och att det fick anses tillräckligt lång tid för att hon skulle anses stadigvarande ha vårdats och fostrats i familjehemmet. Den menade vidare att familjehemsföräldrarna framstod som lämpade att vara vårdnadshavare för H och att det inte fanns stöd för de påståenden om missförhållanden i familjehemmet som mamman hade framfört. Hovrätten ansåg att det inte framstod som realistiskt att mamman inom en överskådlig tid skulle komma att ha förmåga eller möjlighet att utöva den faktiska vårdnaden om H med hänsyn till vad som framkommit om mammans personliga förhållanden och hur umgänget hade fungerat. Sammantaget konstaterade den att det sett till H:s behov av trygghet i ett längre tidsperspektiv ansågs uppenbart bäst för henne att de rådande förhållandena fick bestå och att familjehemsföräldrarna fick den rättsliga vårdnaden om henne.⁹⁴

Efter att högsta förvaltningsdomstolen beslutade att vården om L skulle upphöra i HFD 2012 ref. 35 ansökte socialnämnden om att vårdnaden skulle flyttas från mamman till familjehemsföräldrarna. Socialnämnden anförde bland annat att en osäkerhet om var man ska växa upp innebär en kraftigt förhöjd otrygghet vilket kunde innebära att L kunde förväntas få svårare att arbeta med de utvecklingsuppgifter som hon stod inför, att

⁹⁴ Hovrätten för övre Norrland dom 2014-06-05 i mål nr T 59-14.

familjehemsföräldrarna var hennes anknytningspersoner och psykologiska föräldrar, samt att hennes fortsatta självutveckling skulle hämmas utan den trygghet och det känslomässiga stöd hon fick från dem. Mamman menade att hon redan från början visat att hon hade omsorg om L, att de hade en anknytning till varandra och att hennes otrygghet kunde bero på brist på samverkan i hennes nätverk. Vid tiden för förhandlingen i tingsrätten hade L bott i familjehemmet i mer än fem år. Tingsrätten menade att L hade utvecklats positivt och fick sitt behov av omvårdnad och trygghet väl tillgodosett i familjehemmet, samt att mycket talade för att hon skulle må bättre om hon fick klarhet i var och hur hon skulle bo i framtiden. Rätten menade också att det kunde bli svårt för L att ta till sig att hon i sitt hem tillfogats skador och att en känsla av att inte ha varit skyddad av sin familj kunde ge upphov till viss oro hos henne. Det medförde, enligt tingsrätten, att det var extra viktigt att L hade en plats där hon kände sig trygg och omhändertagen och att familjehemmet där hon levt nästan hela sitt liv var en sådan plats. Tingsrätten bedömde därför att det var uppenbart bäst för L att de rådande förhållandena fick bestå och att familjehemsföräldrarna fick den rättsliga vårdnaden.⁹⁵

Tingsrättens dom överklagades och hovrätten menade att L:s starka anknytning till familjehemsföräldrarna med styrka talade för att vårdnaden om henne skulle flyttas över till dem, att kontakten mellan L och mamman inte varit av sådan omfattning att den i sig hindrade en överflyttning av vårdnaden, att en vårdnadsöverflyttning skulle möjliggöra för L att i lugn och ro utveckla relationen med den biologiska familjen, att det fanns mycket som talade för att L skulle må bättre om hon fick klarhet i var hon skulle bo i framtiden, samt att det inte framstod som realistiskt att det inom en överskådlig framtid kunde bli fråga om en återförening mellan henne och mamman. Vid en sammantagen bedömning fann hovrätten det uppenbart bäst för L att hon fick bo kvar i familjehemmet som skulle säkerställa hennes rätt till en god uppväxt under stabila och trygga förhållanden, samt

⁹⁵ Stockholms tingsrätt dom 2013-10-25 i mål nr T 19043–12.

ge henne en nödvändig visshet om att hon fick bo i det hem som hon hade rotat sig i och som hon uppfattade som sitt eget.⁹⁶

6.2 Omständigheter som inte lett till vårdnadsöverflyttning

I ett fall yrkade socialnämnden att vårdnaden om M skulle överflyttas från hans biologiska föräldrar till hans familjehemsföräldrar, tillika moster och dennes man, och att dessa skulle förordnas som särskilda vårdnadshavare för honom. Han placerades i familjehemmet när han var åtta månader gammal på grund av alkoholmissbruk och våld i hemmet. Socialnämnden anförde till stöd för sin talan att M hade anknutit till familjehemmet och att han betedde sig oroligt i samband med umgänge med mamman och att något umgänge med pappan knappt förekommit under de senaste åren. Mamman menade att hon ville skapa ett känslomässigt band till M och att hon kommit tillrätta med sina missbruksproblem. Pappan uppgav att han hade ordnat upp sina privata problem och att han ville att M skulle flytta hem till honom efter att de byggt upp en relation. Tingsrätten ansåg att mamman verkade ha insikt om att det måste få ta tid att lära känna M och etablera en nära relation och att det var tydligt att hon ville få till stånd en god kontakt med honom. Hans pappa hade även uttryckt en vilja att komma igång med umgänge med pojken. Tingsrätten menade att det inte var någon tvekan om att det bästa för M då och under lång tid skulle vara att bo kvar i familjehemmet där han hade sin trygghet men att tiden skulle få utvisa om det var möjligt för M att anknyta till någon av föräldrarna på ett sådant sätt att en återförening kunde bli möjlig. Därför ansåg tingsrätten inte att det var uppenbart bäst för M att vårdnaden om honom flyttades över till familjehemsföräldrarna och socialnämndens yrkande ogillades.⁹⁷

Domen överklagades till hovrätten och under tiden som föregick hovrättens förhandling hade mamman haft regelbundet umgänge och telefonkontakt med M. Hovrätten menade att eftersom socialnämnden och familjehemsföräldrarna hade förklarat att avsikten var att mamman även

⁹⁶ Svea hovrätt dom 2015-03-23 i mål nr T 10827–13.

⁹⁷ Östersunds tingsrätt dom 2011-10-04 i mål nr T 2915–10.

fortsättningsvis skulle ha umgänge med M, och mamman inte försökt påverka M att lämna familjehemmet eller på annat sätt försvårat för det att fatta nödvändiga beslut rörande honom hade den svårt att se på vilket sätt M:s förhållanden skulle förbättras vid en överflyttning av vårdnaden. Den menade att frågan om vem som är juridisk vårdnadshavare inte torde ha någon nämnvärd betydelse för en sjuåring och ansåg därför att det inte var uppenbart bäst för M att vårdnaden flyttades över till familjehemsföräldrarna. Hovrätten fastslog därför tingsrättens dom.⁹⁸

I ett annat fall yrkade omsorgsnämnden med stöd av 6 kap. 8 § FB att vårdnaden om J skulle flyttas över från hans biologiska föräldrar till hans familjehemsföräldrar och att de skulle utses till särskilt förordnade vårdnadshavare. J omhändertogs enligt LVU på grund av alkoholmissbruk hos föräldrarna. Omsorgsnämnden anförde att det i samband med att föräldrarnas andra son omhändertogs gjordes en utredning av föräldrarnas föräldraförmåga där båda visade svårigheter att själva ta hand om sonen. Vid tiden för tingsrättens förhandling hade J bott i familjehemmet i ett och ett halvt år. Anledningen till varför omsorgsnämnden ansökte om vårdnadsöverflyttning redan då var för att de ansåg det vara det bästa för J. Den menade att han var en självklar del av familjen där han hade fått sitt behov av omvårdnad, trygghet och en god fostran tillgodosett. Den menade att umgänget med J:s biologiska föräldrar inte hade fungerat kontinuerligt och att familjehemsföräldrarna var behjälpliga med att se till att umgänge skulle komma till stånd. Mamman anförde att hon var positiv till att J var placerad i familjehemmet och förstod att trots att hennes högsta önskan var att få hem J så var det inte den bästa lösningen utifrån hennes livssituation. Hon hade vid tiden för förhandlingen sysselsättning och egen lägenhet och hade slutat dricka alkohol som tidigare. Pappan var också positiv till placeringen och menade att umgänget inte fungerade eftersom han hade alkoholproblem. Tingsrätten menade att utredningen gav stöd för att en återförening inte tedde sig realistisk inom överskådlig tid och att barnets

⁹⁸ Hovrätten för nedre Norrland dom 2013-02-20 i mål nr T 518–12.

behov av bland annat trygghet och stabilitet kan ta över intresset av en återförening. Den menade därför att den omständigheten att omsorgsnämnden väckte talan relativt tidigt inte utgjorde något hinder för vårdnadsöverflyttning. Den menade vidare att J hade en god och nära anknytning till familjehemmet och att J säkerligen uppfattade det som sitt eget hem. Något som tingsrätten dock ansåg tala emot att vårdnaden skulle flyttas över var risken för att ett sådant beslut skulle innebära en slutlig separation mellan föräldrarna och J. Tingsrätten menade att föräldrarna inte hade klarat av att följa umgängesschemat på grund sitt destruktiva leverne men att omsorgsnämnden och familjehemsföräldrarna inte ansåg att en kontakt med föräldrarna stred mot J:s bästa. Vidare menade den att det även om det inte inom överskådlig tid gick att se någon möjlighet till återförening mellan J och föräldrarna så var det viktigt att det gjordes långtgående försök att bygga upp en kontakt dem emellan. Att man inte hade funnit lämpliga och fungerande former för umgänget kanske berodde på att placeringen pågått under relativt kort tid. Tingsrätten ansåg att det fanns en uppenbar risk för att en överflyttning av vårdnaden skulle leda till att kontakten mellan J och föräldrarna avbröts helt. Föräldrarna var positiva till placeringen. Därför ansåg den att ytterligare försök skulle göras för att få till stånd en fungerande kontakt. Trots starka skäl för vårdnadsöverflyttning utgick tingsrätten från att J inte kände någon oro för sitt boende i familjehemmet. Sammantaget ansåg tingsrätten frågan för tidigt väckt och käromålet ogillades.⁹⁹ Hovrätten instämde i tingsrättens bedömning att frågan var för tidigt väckt och fastslog tingsrättens dom.¹⁰⁰

I ett tredje fall väckte socialnämnden talan angående att vårdnaden om I skulle föras över från hennes pappa till familjehemsföräldrarna där hon bott sedan hon var sex månader gammal. Hon placerades i familjehem för att hennes mamma var psykiskt sjuk och pappan saknade föräldraförmåga. Socialnämnden menade att pappans vilja till umgänge med I hade gått upp och ner och att hon hade en god anknytning till familjehemsföräldrarna

⁹⁹ Falu tingsrätt dom 2014-01-14 i mål nr T 2199-13.

¹⁰⁰ Svea hovrätt dom 2014-10-22 i mål nr T 1296-14.

medan den mellan henne och pappan var mer osäker. Pappan anförde att han ville ordna upp sina levnadsförhållanden innan umgänget med I utökades. Han menade också att det fanns en stark anknytning mellan honom och I och att umgänget som hade pågått regelbundet fungerade utmärkt och nu även innefattade övernattningar. Flickan hade vid tingsrättens prövning bott i familjehemmet i drygt fyra år. Tingsrätten menade att hon fick sina behov av omvårdnad och trygghet väl tillgodosedda i familjehemmet och att hon hade utvecklats på ett positivt sätt, men att hon samtidigt hade haft ett fungerade umgänge med sin pappa under stort sett hela sin uppväxt och att inget tydde på att hon for illa eller att hennes hälsa eller utveckling försämrades av det utökade umgänget. Tingsrätten bedömde pappans föräldraförmåga som normal och att hans handlande lika gärna kunde vara utifrån en omtanke om I. Tingsrätten ansåg att det fanns skäl att tro att en återförening mellan I och pappan kunde vara möjlig med hänsyn till umgänget som pågått under hela hennes uppväxt och som utökats till övernattningar. Tingsrätten bedömde att det inte hade framkommit några skäl som talade för att det var viktigt att vårdnaden flyttades över till familjehemsföräldrarna och att det således inte var uppenbart bäst för I att det rådande förhållandet fick bestå och att vårdnaden flyttades över. Tingsrätten ogillade därför socialnämndens talan.¹⁰¹ Hovrätten ansåg att det som togs upp i målet inte gav anledning till någon annan bedömning än den tingsrätten hade gjort och avlog därför överklagandet.¹⁰²

6.3 Sammanfattning

Efter att ha läst domarna ovan kan jag konstatera att de omständigheter som domstolen beaktar vid en prövning av om en vårdnadsöverflyttning ska ske eller inte kan, delvis överlappande, hänföras till både föräldrahemmet, familjehemmet och barnet, ur ett kortare och längre framtidsperspektiv. Avseende föräldrahemmet beaktas föräldrarnas föräldraförmåga och möjlighet till omsorg om barnet inom överskådlig tid, hur umgänget med föräldrarna fungerat under placeringstiden, om en framtida återförening ter

¹⁰¹ Mora tingsrätt dom 2015-01-20 i mål nr T 229–14.

¹⁰² Svea hovrätt dom 2015-09-23 i mål nr T 1505–15.

sig realistisk, samt om barnets kontakt med föräldrarna riskerar att upphöra efter en vårdnadsöverflyttning. Omständigheter gällande familjehemmet är barnets anknytning till familjehemmet, tiden som barnet bott i samma familjehem, om barnet utvecklas på ett positivt sätt och får sitt behov av omvårdnad och trygghet tillgodosett där, samt om familjehemsföräldrarna framstår som lämpade att utöva vårdnaden om barnet. Slutligen är de omständigheter som är hänförliga till barnet självt dess egen vilja, känsla av trygghet i vetskapen om var det ska bo i fortsättningen, dess behov av stabilitet, barnets egen uppfattning om familjetillhörighet, samt vårdnadsöverflyttningens rent praktiska betydelse med beaktande av barnets ålder. Jag kommer att återkomma till dessa omständigheter och utveckla mitt resonemang kring dessa i analysen nedan.

6.4 Rättsfallsstudie

Titti Mattsson presenterade år 2010 en undersökning om vilka slags argument som förs fram i domstolens domskäl vid den rättsliga prövningen av en eventuell vårdnadsöverflyttning enligt 6 kap. 8 § FB. Undersökningen baseras på mål om vårdnadsöverflyttningar från Sveriges samtliga hovrätter, samt tingsrätterna i Lund och Helsingborg mellan januari 2005 och maj 2009 och omfattar 77 mål. Studien omfattar totalt 80 barn med en jämn könsfördelning och en genomsnittsålder på 10,5 år. Av de 80 barn som ingick i undersökningen fick 76 barn nya vårdnadshavare. Av dessa hade 46 barn vistats i familjehemmet i princip under hela sina liv och 26 barn skulle fylla 18 år inom de fem närmsta åren. Mattsson delar upp rättsfallen i fyra typfall, vilka jag redovisar i tabellen nedan.¹⁰³ I min redogörelse för studien förekommer begreppet *etablerad position*. Jag återkommer till detta begrepp under avsnitt 8.2.

¹⁰³ Mattsson (2010) s. 133 ff., 138 ff.

Typfall	Kännetecken	Antal mål, varav antal bifall	Sammanfattande kommentarer
A: Konfliktfall	Tydlig tvist mellan socialnämnden och ursprungsfamiljen i fråga om en vårdnadsörflyttning bör ske. Ursprungsfamiljens etablerade position i konflikt med barnets behov. Konflikt mellan vårdnadshavarens vilja att kvarstå som vårdnadshavare och barnets behov av trygghet och stabilitet.	8, varav 5 bifall.	Vårdnadshavaren har en etablerad position i egenskap av vårdnadshavare. Beviskravet ställer höga krav på socialnämnden som ska visa att en vårdnadsöverflyttning är aktuell, vilket gör vårdnadshavarens position stabil, därav återfinns avslagen i denna grupp.
B: Passivitetsfall	Frånvarande eller passiv ursprungsfamilj.	29, samtliga bifall.	Ursprungsfamiljens passivitet till förmån för barnets behov. Barn som har varit familjehemsplacerade under hela eller större delen av sina liv. Kontakten mellan barnet och familjen är liten eller obefintlig. Vårdnadshavaren ställer inga krav på att fortsätta vara vårdnadshavare och godtar ofta yrkandet.
C: Harmonifall	Ursprungsfamiljen samverkar med familjehemmet i barnets uppväxt, på ett sätt som inte motsätter vårdnadsöverflyttning.	15, samtliga bifall.	Ursprungsfamiljens etablerade position överges till förmån för barnets behov. Beslutet om vårdnadsöverflyttning är ett naturligt steg i en sedan en tid pågående utveckling där alla parter samtycker.
D: Anhörigfall	Personer från den utvidgade familjen tillförordnas som nya vårdnadshavare för barnet.	25, samtliga bifall.	Den utvidgade familjen har en etablerad position.

Mattsson menar att målen i typfall A har gemensamt att det ofta råder otrygghet i förhållandena och för framtiden i dessa mål, trots att barnet har varit placerat under en lång tid, och att umgänget mellan barnet och föräldrarna ofta är oregelbundet och ger upphov till splittrade känslor i mötena. I ett av de mål där tingsrätten avslag socialnämndens ansökan om vårdnadsöverflyttning ansåg tingsrätten att barnets behov av kontakt med de biologiska föräldrarna talade för att en vårdnadsöverflyttning inte skulle ske. I ett annat mål där socialnämndens ansökan avslogs hade två syskon på grund av missförhållanden i hemmet blivit familjehemsplacerade vid fem respektive sju års ålder med stöd av LVU och bott i familjehemmet i fem år. Flickorna hade haft umgänge med mamman cirka en gång i månaden och uttryckte att de ville stanna i familjehemmet. Tingsrätten menade att moderns hemförhållanden hade förändrats till det bättre och att socialnämnden inte hade gett henne en chans att visa detta. Mattsson menar att när socialnämnden, som i det här fallet, inte kan bemöta ifrågasättanden om barnets uppfattning om det nuvarande tillståndet i ursprungsfamiljen och om nämnden gjort tillräckligt för att arbeta för en återförening, väger förälderns etablerade position tungt i konfliktsituationen och att bedömningarna i många av målen framhåller behovet av trygga förhållanden och visshet om tillhörighet för barnet.¹⁰⁴

Mattsson hävdar att föräldern inte åberopar sin etablerade position som vårdnadshavare i mål under typfall B. Barnets behov tillåts vara i fokus vid bedömningen av om förutsättningarna för en vårdnadsöverflyttning föreligger där det i många fall fästs särskild vikt vid barnets behov av familjetillhörighet och kontinuitet i familjelivet. Föräldrarna är i dessa fall ofta svåra att nå och en vårdnadsöverflyttning förespråkas därför ofta av familjehemsföräldrarna, bland annat för att det underlättar många åtgärder som rör barnet.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Mattsson (2010) s. 138 ff.

¹⁰⁵ Mattsson (2010) s. 143 f.

Mattsson menar att samarbete i form av fungerande kontakt mellan föräldrar och familjehemsföräldrar, samt mellan barnet och familjen och övrig släkt är utmärkande för mål inom typfall C. I vissa fall har familjehemsplaceringen varit avsedd att vara under barnets uppväxt, vilket har inneburit att alla inblandade är införstådda med att placeringen är varaktig. Detta verkar skapa goda förutsättningar för trygghet i relationerna mellan barnet och de båda familjerna, menar Mattsson. Ett annat utmärkande drag för dessa mål är, enligt Mattsson, att de biologiska föräldrarna har fått fortsatt stöd med sina problem och sitt föräldraskap av socialtjänsten, samt inser sina brister i föräldraförmåga och ser fördelarna med att barnen får kontinuitet i uppväxten. I ett fall inom typfall C hade en 8-årig pojke varit placerad i familjehem i två år på grund av mammans brister i omsorgsförmåga, samt barnets särskilda behov. Mamman initierade tidigt frågan om vårdnadsöverflyttning och ansåg att det var det bästa för hennes son. Pojken hade regelbunden kontakt med sin ursprungsfamilj inklusive släktingar. Tingsrätten fann inga problem med att överlåta vårdnaden om pojken trots att familjehemsplaceringen endast hade varat i cirka två år. Mattsson jämför detta mål med andra där barn har varit familjehemsplacerade under hela sina liv men viss tvekan ändå råder, vilket kan förklaras av vårdnadshavarens inställning i frågan. Att vårdnadshavaren ger upp sin etablerade position till förmån för barnets behov och bästa öppnar för en tidig vårdnadsöverflyttning, menar Mattsson.¹⁰⁶

Mattsson hävdar att varför ett stort antal mål hamnar inom typfall D beror på att fler omhändertagna barn idag är familjehemsplacerade hos anhöriga och att utvidgade familjeformer getts en mer etablerad position. Mattsson menar att dessa förklaringar ger stöd för ett samband mellan utvidgade familjeformer och en etablerad position.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Mattsson (2010) s. 146 ff.

¹⁰⁷ Mattsson (2010) s. 151.

7 Två uppmärksammade fall

7.1 Lilla hjärtat

E föddes den 25 april 2016. Den 16 juni 2016 beslutade förvaltningsrätten att flickan skulle vårdas med stöd av 1 och 2 §§ LVU och hon placerades i ett familjehem. De omständigheter som föranledde omhändertagandet var föräldrarnas psykiska ohälsa och substansberoende, samt att pappan häktades misstänkt för grov brottslighet. Föräldrarnas lämnade samtycke ansågs inte tillräckligt för att garantera dottern nödvändig vård. Efter att föräldrarna begärt att vården av E skulle upphöra beslutade socialnämnden den 7 mars 2018 att den skulle fortgå eftersom nämnden ansåg att hon fortfarande var i fortsatt behov av familjehemsplacering enligt LVU. Föräldrarna överklagade socialnämndens beslut och saken prövades i förvaltningsrätten där föräldrarna yrkade att vården av E skulle upphöra. Socialnämnden och E:s ställföreträdare ansåg att överklagandena skulle avslås. Mamman menade att omhändertagandet av E grundades på ett felaktigt beslut av socialnämnden, att det inte förelåg några omsorgsbrister hos henne och att hon aldrig hade haft några missbruksproblem. Pappan menade att han hade en helt ordnad och stabil livssituation och att umgänget med hans andra tre barn fungerade bra. Hans begäran att få ta hem E gällde gentemot mamman eftersom föräldrarna var separerade och avsikten var att hon skulle bo hos henne.¹⁰⁸

Socialnämnden anförde att E var väldigt ung när hon placerades och att det då skulle bli svårt med en återplacering eftersom hon var helt anknuten till familjehemmet och att bryta anknytningen skulle vara skadligt för henne. Socialnämnden befarade att kontakten mellan E och familjehemmet skulle brytas helt om vården upphörde. Nämnden beskrev pappan som återkommande agiterad, helt okontrollerad och ointresserad av E:s person och menade att mamman ständigt försvarat hans beteende. Socialnämnden menade att en successiv hemflytt inte skulle vara det bästa för E eftersom vårdplanens förutsättningar för att vården skulle kunna upphöra inte var

¹⁰⁸ Förvaltningsrätten i Linköping dom 2018-05-17 i mål nr 7708–17.

uppfyllda. Föräldrarna hade inte gjort de förändringar som krävdes och hade inte velat lämna drogprover. Socialnämnden uppfattade pappans psykiska mående som instabilt och läkarintyg visade att mamman fortfarande hade problem med psykisk ohälsa och medicinerade dagligen för detta. Socialnämnden kände oro kring hennes föräldraförmåga, menade att det visserligen hade skett en positiv utveckling, men att föräldrarna saknade fungerande samarbete med socialtjänsten och insikt i sin egen problematik.¹⁰⁹

E:s ställföreträdare hade träffat E i familjehemmet och hans uppfattning var att hon hade det bra där. Han anförde att hon behandlades som familjehemsföräldrarnas eget barn och att det inte rörde några tvivel om att hon utvecklades på ett bra sätt, samt fick kärlek och omvårdnad. Han pekade på att det fanns en infekterad konflikt mellan socialnämnden och E:s föräldrar och att omsorgsbristerna låg långt tillbaka i tiden. De hade nu ordnade boendeförhållanden och arbeten men det innebar en osäkerhet att socialnämnden hade så dålig insyn i föräldrarnas situation. På grund av det bristande samarbetet med socialtjänsten såg han inte hur en hemflytt skulle vara möjlig och ansåg därför att vården enligt LVU inte skulle avslutas.¹¹⁰

Förvaltningsrätten hade att undersöka om de förhållanden som låg till grund för vårdbeslutet hade upphört och om dessa var stabila och situationen i hemmet tillfredställande utifrån E:s behov. Domstolen menade att utredningen visade att det visserligen hade skett positiva förändringar i föräldrarnas förhållanden sedan det första beslutet om LVU men att det dock inte var klarlagt att samtliga förhållanden som låg till grund för beslutet hade upphört. Till detta lade förvaltningsrätten till att vissa förändringar som hade skett hade varat under relativt kort tid och att föräldrarna inte visade någon insikt i de omsorgsbriser som konstaterats. Domstolen ansåg därför att det vid tiden för beslutet inte fanns

¹⁰⁹ Förvaltningsrätten i Linköping dom 2018-05-17 i mål nr 7708-17.

¹¹⁰ Förvaltningsrätten i Linköping dom 2018-05-17 i mål nr 7708-17.

förutsättningar för att låta vården enligt LVU av E upphöra och föräldrarnas överklaganden avslögs.¹¹¹

E:s föräldrar överklagade förvaltningsrättens dom och kammarrätten höll i september 2018 muntlig förhandling. Mamman anförde, förutom det hon anfört tidigare, att hon och pappan var helt andra människor än tidigare och att det inte fanns någon påtaglig risk för E:s hälsa och utveckling om hon skulle flytta hem. Hon beskrev sin situation som stabil då hon hade arbetstränat och fått ett förstahandskontrakt, men var vid tiden för förhandlingen sjukskriven. Hon medicinerade och gick hos en samtalskontakt för sin ångest, men menade att den inte påverkade hennes föräldraförmåga. Pappan anförde att det inte fanns några brister i omsorgen hos honom som skulle kunna föranleda en påtaglig risk för att E:s hälsa och utveckling skulle kunna ta skada. Han menade att han hade en ordnad och stabil livssituation med en heltidsanställning, men var sjukskriven vid tiden för förhandlingen. Han menade att han nu hade förändrat sin livssituation för att få tillbaka sin föräldraförmåga och lagt sitt destruktiva beteende bakom sig. Han hade inte lämnat drogtest för att det inte hade behövts. Han menade också att om vården skulle upphöra så skulle E bo hos mamman och en hemflytt skulle ske försiktigt och få ta tid. Han ville då ha umgänge med eventuellt umgängesstöd.¹¹²

Socialnämnden anförde att E var en naturlig del av familjehemmet där hon hade bott under hela sitt liv och hade sin trygghet. Den menade att pappan var labil och hotfull, att mamman inte sett några problem med hans beteende och att trots att de var skrivna på olika adresser så tydde mycket på att de levde tillsammans och hade en kärleksrelation. Mamman hade uteblivit från besök hos samtalskontakten vid fyra tillfällen sommaren 2018. Hon var påverkad senast i maj 2016 och lämnade ett drogtest senast i augusti 2016. Socialnämnden hävdade att pappan vägrat lämna drogprov och därför inte fått träffa E. Umgänget mellan mamman och E hade fungerat bra där de

¹¹¹ Förvaltningsrätten i Linköping dom 2018-05-17 i mål nr 7708-17.

¹¹² Kammarrätten i Jönköping dom 2018-09-20 i mål nr 1653-18.

hade träffats under en och en halv timme var tredje vecka, med ett uteblivet besök från mammans sida. Socialnämnden menade till skillnad från föräldrarna att utvecklingen hade gått bakåt jämfört med de förhållanden som rådde vid tiden för förvaltningsrättens dom. Nämnden påpekade att samarbetet med föräldrarna fungerade dåligt, att den inte hade någon insyn i deras liv, att de förändringar som krävdes enligt vårdplanen inte hade genomförts och att föräldrarna inte ville ha något stöd för att de inte tyckte att de behövde det.¹¹³

E:s ställföreträdare hade haft flera kontakter med familjehemmet och menade att E enligt familjehemsmamman mår bra, fungerade helt normalt och hade utvecklats. Han anförde att flickan såg familjen som sin egen och gick halvtid i förskolan där hon enligt personalen verkade må bra och vara i fas med sin utveckling. Umgänget med mamman hade gått från att inte fungera så bra till att fungera bra. Han menade att E hade kul vid umgängestillfällena som hon spenderade själv med mamman. Ställföreträdaren ansåg slutligen att föräldrarnas förhållanden hade förändrats på ett sådant sätt att det inte längre förelåg någon påtaglig risk för E:s hälsa och utveckling om hon skulle flytta hem till föräldrarna och att vården därför skulle upphöra.¹¹⁴

Kammarrätten hade att undersöka om vårdnadshavarna kunde tillgodose E:s behov och om de förhållanden som föranlett vården hade upphört. Rätten menade att föräldrarnas förhållanden förändrats och förbättrats i hög grad sedan omhändertagandet. Föräldrarna led visserligen av psykisk ohälsa i viss mån men hade kontroll på läget. Pappan umgicks regelbundet med sina andra barn och det hade inte framkommit att han varit aggressiv mot dem. Det fanns inte heller några misstankar om ny kriminalitet eller indikationer på missbruk. Rätten ansåg att föräldrarna vid förhandlingen visade att de hade insikt i hur deras tidigare beteende kunde vara skadligt för E, samt en vilja och förmåga att förändra sina liv i positiv riktning. Det var en

¹¹³ Kammarrätten i Jönköping dom 2018-09-20 i mål nr 1653–18.

¹¹⁴ Kammarrätten i Jönköping dom 2018-09-20 i mål nr 1653–18.

försvårande omständighet att pappan vägrade lämna drogprov men det hade inte framkommit att han skulle ha återfallit i missbruk. Rätten ansåg att deras levnadsvillkor förbättrats så mycket att de fick anses tillräckligt stabila för att ta hand om E själva. Det kunde inte längre anses föreligga någon påtaglig risk för att E:s hälsa eller utveckling skulle skadas på grund av de förhållanden som föranledde beredandet av vård. Rätten betonade att det krävdes att hemflytten skulle ske i långsam takt genom att umgänget till en början utökades, hänvisade till HFD 2012 ref. 35 och menade att uppbrottet från familjehemmet skulle innebära en stor påfrestning på E men att det inte skulle vägas in i bedömningen av om vården skulle upphöra. För E:s bästa krävdes dock att båda parter samverkade för att förbereda och underlätta en hemflytt för E. Kammarrätten slog fast att det baserat på nämnda omständigheter inte längre förelåg grund för fortsatt vård med stöd av LVU. Föräldrarnas överklaganden bifölls och vården av E upphörde.¹¹⁵

Efter kammarrättens dom om upphörande av vården, en viss tids hemsluss och umgängesstöd återfördes E till föräldrarna i april 2019 efter att ha bott i familjehemmet i ungefär tre år. I slutet av året kom flera orosanmälningar in till socialtjänsten från personer i flickans nätverk. Det gjordes ett oanmält hembesök som föräldrarna avböjde. Socialtjänsten återvände på ett bokat hembesök dagen efter med civilklädd polis, men noterade ingen fara för E. I början på januari 2020 ville socialtjänsten med anledning av orosanmälningarna träffa föräldrarna på kontoret och genomföra ett hembesök, men pappan avbokade. Istället möttes dem på öppna förskolan den 20 januari där BVC-sköterska medverkade. Sköterskan tyckte att E var blek, mager och tunnhårig, och noterade att hon hade ett brännmärke och inte lekte med de andra barnen. Den 29 januari skulle barnen på besök på BVC, men paret avbokade samma dag med hänvisning till sjukdom. De åtgärder som socialförvaltningen med anledning av orosanmälningarna vidtog visade inte tillräckliga omständigheter för att ligga till grund för ett omedelbart omhändertagande och ärendet avslutades.¹¹⁶

¹¹⁵ Kammarrätten i Jönköping dom 2018-09-20 i mål nr 1653–18.

¹¹⁶ Norrköpings tingsrätt dom 2020-08-06 i mål nr B 353–20.

Den 30 januari 2020 hittades flickan avliden i föräldrarnas bostad. Föräldrarna greps misstänkta för grovt vållande till annans död och brott mot griftefriden. I bostaden påträffades narkotika och föräldrarna hade ett antal substanser med narkotiska ämnen i blod och urin. Även flickan hade narkotiska ämnen i hjärtblodet och spår av narkotika påfanns genom hårprov. Pappan häktades men avled senare i häktet under oklara omständigheter och åklagaren väckte åtal mot mamman med yrkande om mord alternativt synnerligen grov misshandel och vållande till annans död, grovt brott, samt narkotikabrott. Tingsrätten prövade åtalet enligt åklagarens åtalspunkter och ansåg det sannolikt att E av annan utsatts för trubbigt våld i anslutning till ett fall som ledde till trauma mot huvudet, och styrkt att annan gett E narkotiska ämnen relativt nära tidpunkten för dödsfallet. Rätten menade att mamman med tanke på hennes egna uppgifter om att hon var närvarande och det utdragna förloppet måste haft insikt om att flickan behövde vård innan hon avled. Genom att inte omedelbart tillkalla sjukvårdspersonal trots insikt om att E var avsvimmad hade mamman av oaktsamhet orsakat E:s död. Tingsrätten bedömde brottet som grovt med hänsyn till att hon var narkotikapåverkad under sin garantställning som vårdnadshavare. Mamman dömdes för vållande till annans död, grovt brott, samt narkotikabrott för innehav och bruk till ett år och nio månaders fängelse.¹¹⁷

Efter flickans död gjorde Inspektionen för vård och omsorg en utredning för att undersöka om Norrköpings kommun hade brustit i sin handläggning av ärendet. Inspektionen fann bland annat att nämnden hade brustit i sitt yttersta ansvar för barnet och inte gett flickan det skydd och stöd som hon hade rätt till genom att låta föräldrarna sätta ramarna för socialtjänstens arbete.¹¹⁸

Regeringen har med anledning av Lilla hjärtats död tillsatt ett utredningsuppdrag vid namn Lex Lilla hjärtat för att stärka principen om

¹¹⁷ Norrköpings tingsrätt dom 2020-08-06 i mål nr B 353-20.

¹¹⁸ IVO:s beslut 2020-10-13 Dnr 3.7.1-46629/2020-1 s. 1 ff.

barnets bästa. En särskild utredare ser över hur principen om barnets bästa kan stärkas i samband med bedömningen av om vård enligt LVU ska upphöra. Utredningen påbörjades den 30 april 2020 och lagförslag ska lämnas senast den 26 februari 2021.¹¹⁹ Utredaren ska undersöka problematiken som lyftes i förslaget till ny LVU om att prövningen av vårdens upphörande i dagsläget bara relateras till det ursprungliga vårdbehovet och att det leder till orimliga konsekvenser ur ett barnrättsperspektiv. Utredaren ställer sig frågan om det finns ett behov av att tidigarelägga socialnämndens skyldighet att överväga överflyttning av vårdnaden enligt 6 kap. 8 § FB eller om det finns skäl att på något annat sätt ändra bestämmelsen i 13 § LVU som ger socialnämnden denna skyldighet. Utredaren ska utreda om det bör införas en skyldighet för socialnämnden att följa upp barns situation efter upphörande av vård enligt SoL eller LVU. Utredaren ska också utreda möjligheten att i samband med bedömningen av vårdens upphörande, samt om ett placerat barn ska ha umgänge med en förälder, besluta att en förälder eller vårdnadshavare ska uppvisa resultat av drogprov. Utredaren menar att många barn vårdas enligt LVU på grund av missbruk i hemmet och att socialnämnden idag inte har någon möjlighet att besluta att en förälder eller vårdnadshavare ska uppvisa resultat av drogprov i samband med bedömningen av vårdens upphörande. Samtliga nämnda frågeställningar ska analyseras med utgångspunkt i skyddet för mänskliga fri- och rättigheter och då särskilt i barnkonventionen.¹²⁰

7.2 Brommafallet

Länsrätten fattade i maj 2005 beslut om att barnen J och V, födda år 2002 och 2004, skulle beredas vård med stöd av 1 och 2 §§ LVU efter ansökan från Bromma stadsdelsnämnd, på grund av deras mammas omsorgsbrister. En hemtagningsbegäran från mammans sida avslogs av stadsdelsnämnden i juni 2007, överklagades och ledde till en prövning om upphörande av vård i länsrätten. Till grund för mammans yrkande att vården skulle upphöra låg påståenden om att det inte längre förelåg påtaglig risk för bristande omsorg.

¹¹⁹ Regeringskanslibeslut 2020-04-29 § 198, S2020/03820/SOF.

¹²⁰ Bilaga till regeringskanslibeslut 2020-04-29 § 198 s. 6 f.

Hon menade att hon hade bra bostadsförhållanden och ett stöttande socialt nätverk, samt att hon var fullt rustad att ta hand om barnen om de skulle få komma hem till henne igen. Mamman åberopade vittnen som bland annat uppgav att mamman var mycket bra med sina barn och att de inte upplevt att hon skulle ha problem med barnen, rutinerna eller den praktiska skötseln kring dem.¹²¹

Stadsdelsnämnden bestred bifall till överklagandena och anförde att vård enligt LVU fortfarande var nödvändig eftersom omsorgsbristerna kvarstod och barnen fortfarande hade ett vårdbehov som inte kunde tillgodoses av mamman. Nämnden bedömde att mammans omsorgsbrist hade lett till fysiska och psykiska besvär hos barnen och att de framsteg som gjorts i barnens utveckling berodde på externa insatser, som till exempel familjehemsplaceringen. Stadsdelsnämnden åberopade vittnesförhör med en familjevårdsinspektör som uppgav att hon tolkade barnens milda känslouttryck vid placeringens inledning som ett tecken på omsorgssvikt från mammans sida, att barnen hade utvecklats väldigt bra under tiden i familjehemmet och att mamman inte velat samarbeta med socialtjänsten. Hon uppgav också att barnen fortfarande hade ett vårdbehov och ett behov av ramar, stimulans och rutiner, samt att hon trodde det skulle bli en katastrof för barnen om de flyttade hem till sin mamma.¹²²

Barnens ställföreträdare och offentliga biträde uppgav att han vid besök i familjehemmet inte såg något anmärkningsvärt, att det måste setts som utrett att mamman hade ett välfungerande nätverk och att han ansåg de förklaringar till påstådda hygienbrister som mamman uppgett som trovärdiga. Han menade vidare att de anförda uppgifterna inte visade på brister i omsorgen eller i den fysiska hemmiljön och bedömde att det inte var motiverat med vård utanför hemmet.¹²³

¹²¹ Länsrätten i Stockholms län dom 2007-10-16 i mål nr 16489-07.

¹²² Länsrätten i Stockholms län dom 2007-10-16 i mål nr 16489-07.

¹²³ Länsrätten i Stockholms län dom 2007-10-16 i mål nr 16489-07.

Länsrätten hade att pröva om vården skulle upphöra genom att utreda om det kvarstod ett sådant vårdbehov som gjorde fortsatt vård med stöd av LVU nödvändig. Domstolen menade att en samlad bedömning av de uppgifter som lämnats av de vittnen som mamman åberopat visade att hemförhållandena vid tiden för förhandlingen var stabila och inte motiverade vård utanför hemmet. Länsrätten menade också att det hade visats att mamman hade genomgått en utveckling i rollen som förälder och att hon hade en känslomässig omsorgsförmåga, samt en förmåga att ge sina barn behövlig vård. Med hänsyn till det anförda bedömde länsrätten att de brister i omsorgen som förelåg vid omhändertagandet för vård inte längre förelåg och att förutsättningarna för upphörande av vård med stöd av 21 § LVU fick anses vara uppfyllda och biföll därmed överklagandet.¹²⁴

Bromma stadsdelsnämnd överklagade länsrättens beslut och yrkade att kammarrätten med ändring av länsrättens dom skulle förordna att vården av J och V skulle fortgå. Stadsdelsnämnden anförde bland annat att mamman visade brister i den fysiska och psykiska omsorgen om barnen och att hon hade bristande kontakter med skola och socialtjänst. Nämnden menade att länsrätten hade gjort en felaktig bedömning av mammans omsorgsförmåga och inte tagit hänsyn till barnens omfattande vårdbehov som inte kunde tillgodoses av vårdnadshavaren. Nämnden ansåg att prövningen uteslutande hade skett ur vårdnadshavarens perspektiv och att den inte hade gjort någon bedömning av barnens vårdbehov. Stadsdelsnämnden menade att den under de två senaste åren hade verkat för att barnen skulle kunna bo hos sin mamma men att det trots stora stödinsatser inte hade fungerat och visat sig förenligt med barnens bästa. Nämnden menade också att de uppgifter som lämnats av mammans vittnen inte ensamma kunde läggas till grund för bedömningen av mammans omsorgsförmåga och att det inte var klarlagt att mammans omsorgsbrister och bristerna i hemmiljön hade förbättrats eller var så varaktiga och stabila att vård enligt LVU inte längre var motiverad. Mamman bestred bifall till överklagandet och yrkade att kammarrätten

¹²⁴ Länsrätten i Stockholms län dom 2007-10-16 i mål nr 16489-07.

skulle fastställa länsrättens dom. Mamman menade att hon inte haft några svårigheter att ta hand om sina barn och att hon inte behövde stöd från socialtjänsten. Även barnens ställföreträdare och offentliga biträde bestred bifall till överklagandet. Han anförde att barnen var adekvata och välartade, trivdes på förskolan, inte alltid ville prata med sin mamma, men att det saknades utredning som visade att barnen hade särskilda behov. Han bedömde därför att vården enligt LVU kunde upphöra.¹²⁵

Kammarrätten fann att utredningen i målet sammantaget visade att det varken i hemmiljön eller mammans förmåga att fysiskt och psykiskt ta hand om barnen längre förelåg brister som kunde utgöra skäl för vård enligt LVU, samt att hon hade ett visst socialt nätverk som kunde ge henne stöd och hjälp. Domstolen menade att det saknades utredning i målet som visade att barnen hade särskilda vårdbehov som kunde påverka bedömningen, samt att familjehemsinspektörens uppgifter inte gav tillräckligt stöd för att ett sådant vårdbehov förelåg. Kammarrätten bedömde att vård enligt LVU inte längre behövdes och att den därför skulle upphöra.¹²⁶

Barnen flyttade hem och återförenades med mamman i maj 2008 och familjen skulle då ha fortsatt kontakt med familjehemmet och socialförvaltningen. Allt framstod som bra vid det senaste hembesöket som skedde i mars 2009, men därefter verkade det inte som att någon haft direkt kontakt med mamman och barnen och ingen hade blivit insläppt i lägenheten. I juni 2009 åkte familjehemsmamman och en väninna till mamman till lägenheten och påträffade barnen i en hårt nedsmutsad och illaluktande boendemiljö. Polis och socialtjänst tillkallades och barnen berättade för dem att mamman rispat dem med spik och glasskärvor. Mamman greps och barnen fördes till sjukhus. Tingsrätten dömde mamman till fängelse för grov fridskränkning av barnen.¹²⁷ Domen överklagades till

¹²⁵ Kammarrätten i Stockholm dom 2008-02-27 i mål nr 7068-07.

¹²⁶ Kammarrätten i Stockholm dom 2008-02-27 i mål nr 7068-07.

¹²⁷ Solna tingsrätt dom 2010-01-12 i mål nr B 4870-09.

hovrätten som instämde i tingsrättens bedömning och endast ändrade tingsrättens dom i fråga om straffmätningen.¹²⁸

¹²⁸ Svea hovrätt dom 2010-05-25 i mål nr B 1143–10.

8 Förklaringsmodeller för bakomliggande faktorer

8.1 Teorin om stigbundenhet

I första delen av en artikelserie skriven av Håkan Gustafsson, Sebastian Wejedal och Allison Östlund diskuteras teorin om stigbundenhet vid upphörande av vård enligt LVU. Den andra delen i artikelserien har inte publicerats ännu, men i den första delen redogör författarna för teorin och hur den kan påverka de processer som ett beslut enligt LVU kan ge upphov till. Teorin utgår från att tidigare beslut bildar en utgångspunkt för senare beslut och att det kan uppstå en rättslig stig som de berörda aktörerna har svårt att avvika från. Författarnas syfte med artikelserien är att problematisera LVU-processens upphörandeskede och konflikten mellan intresset av familjeåterförening och barnets rätt till stabilitet och att även i fortsättningen garanteras ett fullgott skydd mot risker.¹²⁹

Teorin om stigbundenhet baseras på en hypotes om att en aktör genom ett inledande beslut tenderar att följa och bli låsta till detsamma när ytterligare beslut ska fattas. Beslutsfattaren följer den upptrampade stigen och låter det som skett tidigare påverka senare ageranden, menar författarna. Denna stigbundenhet kan leda till en obenägenhet att frångå tidigare beslut trots att andra mer rationella skäl kan tala för att en alternativ väg skulle vara mer lämplig. Författarna menar att problemet ligger i att systemen lider av en inneboende tröghet i förhållande till investerade värden, av till exempel social art, som kan leda till ineffektivitet. Anledningen till varför aktörerna blir kvar i inlåsningsarna beror, enligt författarna, på att det skulle generera för höga alternativa transaktionskostnader i form av exempelvis sociala institutionella omställningar om de bröt med den inslagna vägen.¹³⁰

I en rättskultur där domstol och praxis är relativt avskurna från direkt politiskt inflytande är det främjande för rättslig auktoritet, autonomi och rättstillämpning att det finns en inbyggd strävan efter stigbundenhet. Det

¹²⁹ Gustafsson, Wejedal och Östlund (2020) s. 38 f.

¹³⁰ Gustafsson, Wejedal och Östlund (2020) s. 61.

som blir problematiskt, enligt författarna, är när rätten blir inlåst och alltför tillbakablickande och därmed misslyckas med att införliva de sociala förändringar som uppkommer. Författarna menar att det finns öppningar för förändring genom kritiska tidpunkter som kan uppstå vid senare tillfällen i processen. Det finns således, trots att systemet är trögt, enstaka tillfällen då det statiska mönstret potentiellt kan brytas. Författarna menar att det finns faktorer som ömsesidigt förstärker varandra och leder till att bundenhet uppstår och reproduceras. Det kan vara myndigheter som stödjer varandra och korslegitimerar varandras beslut vilket skapar en presumtion om beslutens riktighet, till exempel att ett barn som har blivit vårdat enligt LVU bör bli kvar i sådan vård. Dessa tendenser kan användas av de aktörer som förespråkar kontinuitet och försvaga positionen för de som hävdar ett återföreningsintresse.¹³¹

Författarna applicerar teorin om stigbundenhet på LVU-processen och menar att stigbundenheten kan generera korsförstärkande inlåsnings effekter som påverkar parternas förväntningar och inverkar på det rättsliga utrymmet i fråga om upphörande av vård enligt LVU. Barnets vårdbehov ska i teorin prövas mot samma vårdrekvisit såväl vid beredande av vård som vid vårdens eventuella upphörande enligt LVU, det vill säga om det finns en påtaglig risk för att barnet skadas. Författarna vill belysa frågan om tendensen till långvariga placeringar möjligtvis kan ha att göra med att det sker förskjutningar i tolkningen av vårdrekvisiten, från det inledande beslutet till efterföljande prövningar. De menar att barnet vid beredande av vård och omedelbara omhändertaganden ofta nyligen har befunnit sig i sin hemmiljö medan det vid upphörande av vård redan är omhändertaget och separerat från densamma. I den första prövningen är frågan om barnet löper en risk att skadas om den inte får vård, medan frågan vid den andra prövningen är om den beslutade vården kan upphöra utan att barnet riskerar att skadas. Frågan är om tolkningen och tillämpningen av vårdrekvisiten påverkas av att status quo inte är densamma vid båda prövningarna och att

¹³¹ Gustafsson, Wejedal och Östlund (2020) s. 63 ff., 67 f.

barnet vid prövningen av vårdens upphörande redan är omhändertaget för vård.¹³²

En förskjutning av tolkningen eller tillämpningen mellan de olika prövningsstegen kan, enligt författarna, försvåra för barnet eller dess vårdnadshavare att avbryta en pågående placering, där uttalade antaganden om vad som har fastslagits i tidigare vårdbeslut fortsätter att vara aktuella även i senare prövningar. Förskjutningen kan leda till att tröskeln för att avsluta vården blir högre än motsvarande tröskel vid initierandet av vården, trots att dessa prövningar i teorin ska ske mot samma rekvisit, och detta kan i sin tur utgöra ett hinder mot familjeåterföreningar, menar författarna. Författarna menar att tiden som barnet är placerat i familjehemmet kan vara en faktor som påverkar vårdens upphörande. Författarna menar också att stigmatiseringen resulterar i att det faktum att ett barn redan skilts från sina föräldrar kan fungera som ett självständigt argument mot en återförening, även när de omständigheter som föranledde omhändertagandet inte längre föreligger. Barnets intresse av stabilitet och kontinuitet, att bevara dess status quo, kan väga tyngre än intresset av återförening, i alla fall efter att en viss tid har passerat.¹³³

HFD har slagit fast att den risk för skada som en separation från familjehemmet kan medföra för barnet inte ska beaktas vid bedömningen av om vård enligt LVU ska fortgå eller upphöra. Författarna menar att barnets intresse av kontinuitet kan beaktas inom ramen för andra instrument än fortsatt vård enligt LVU, genom beslut om flyttningsförbud och/eller vårdnadsöverflyttning. Författarna menar att de tre olika prövningarna sker mot olika rekvisit, i tre överlappande och dåligt samordnade domstolsprocesser, som gradvis förskjuter fokus från de risker som inledningsvis motiverade att barnet skiljdes från sin hemmiljö, till skäl som nu kan motivera att barnet stannar kvar i familjehemmet, utan hänsyn till att de riskfaktorer som ursprungligen motiverade vårdbeslutet inte längre

¹³² Gustafsson, Wejedal och Östlund (2020) s. 68 f., 41.

¹³³ Gustafsson, Wejedal och Östlund (2020) s. 41 f., 47.

föreligger. De menar att det är nödvändigt att problematisera domstolsprövningarnas utformning i LVU-processens olika skeden och ifrågasätter om kraven på rättssäkerhet och rättvis rättegång uppfylls genom dessa processer, eller om det finns risk för att stigmundenheten leder till att barnet blir kvar i samhällsvård trots att det inte är till barnets bästa.¹³⁴

8.2 Teorin om normativa grundmönster

Anna Christensen publicerade år 1996 en artikel om skydd för etablerad position som ett normativt grundmönster. Hon menade att en stor del av rättsreglernas innehåll är en juridisk kodifiering av de moraliska sedvänjor och grundhållningar som utbildats i samhället och att man kan urskilja mönster som går igen i olika sammanhang och som har en viss konstans. Hon presenterade mönstret Skydd för etablerad position som är ett grundläggande och konservativt mönster och återfinns på alla rättsområden inom den sociala dimensionen. Mönstret innebär att den som redan har etablerat en viss position erhåller ett skydd genom att bevara de positioner och sociala konstellationer som redan uppnåtts, och utgör därmed ett hinder mot förändringar som hotar det bestående. Ett annat mönster är Rättvis fördelning som handlar om att fördela och omfördela värden, exempelvis efter behov. Hon presenterade också ett tredje mönster, det marknadsfunktionella mönstret, som är ett dynamiskt mönster som främjar nya verksamheter och en ständig omfördelning av värden och uppnådda positioner. Christensen menade att det ständigt uppstår konflikter mellan dessa normativa grundmönster i det normativa fält där juridiken rör sig och där grundmönstren fungerar som poler som försöker dra till sig den rättsliga regleringen.¹³⁵

Mattsson har analyserat resultatet från rättsfallsstudien, som jag redogjort för ovan, utifrån teorin om normativa grundmönster. Hon menar att barns rättigheter ofta tas tillvara genom vuxnas insatser, såsom enskilda personer eller myndighetspersoner, och att de regler som dessa förhåller sig till inte

¹³⁴ Gustafsson, Wejedal och Östlund (2020) s. 47 ff., 60.

¹³⁵ Christensen (1996) s. 5 ff.

alltid förverkligar dessa rättigheter i den utsträckning som det är tänkt i praktiken. Genom att betrakta familjebegreppet ur ett strukturellt perspektiv, förutom det individuella och juridiska, där det skapas i det samhälle och kontext där det används är det möjligt att upptäcka ömsesidiga beroenden och växelverkan mellan de olika systemen, menar Mattsson. Familjelivet påverkas inte bara av gällande rättsregler och praxis, utan också indirekt av samhälleliga värderingar och uppfattningar som omger dessa, genom att argumentation förs baserat på enskildas synsätt och handlingsmönster. Detta innebär att det finns strukturella förutsättningar som påverkar de beslut som fattas rörande barn i socialrättsliga ärenden och mål, hävdar Mattsson.¹³⁶

Barn- och ungdomsvården befinner sig i den skärningspunkt mellan privat och offentlig rätt som reglerar människors vardagsliv. Denna reglering har förändrats mycket under de senaste decennierna där ett skifte har skett från barns position som passiva omsorgsmottagande objekt till aktivt rättighetskrävande subjekt. Barns behov och intressen har fått en framträdande plats i lagstiftning som rör deras personliga angelägenheter. Den förstärkta ställningen i socialrättslig lagstiftning har förändrat den vuxnes position till barnet, exempelvis genom det ökade kravet att en vårdnadsöverflyttning ska övervägas när barnet har etablerat sig väl i ett familjehem. I termer av normativa grundmönster innefattar dessa offentliga insatser syftet att värna barns behov inom ramen för mönstret Rättvis fördelning. I motpol till detta baseras den privaträttsliga familjerätten på föräldrarnas etablerade position som vårdnadshavare. Den djupt rotade föreställningen om att vårdnadshavaren inte ska fråntas vårdnadsansvaret utan starka skäl kan skapa problem, menar Mattsson, då det kan uppstå en kollision mellan vårdnadshavarens etablerade position som vårdnadshavare (Skyddet för etablerad position) och barnets behov av och rätt till familj (Rättvis fördelning). Mattsson ifrågasätter i samband med sin rättsfallsstudie om barnet har en egen etablerad och självständig position i familjehemmet

¹³⁶ Mattsson (2010) s. 21 ff.

som får tillåtas dominera och om denna synliggörs och återspeglas i rättstillämpningen.¹³⁷

Mattssons slutsats efter att ha undersökt grundmönstret Skydd för etablerad positions genomslagskraft i de aktuella målen är att det gör sig tydligt gällande i undersökningsmaterialet. Påståendet grundas i hennes allmänna intryck av att samtliga ansökningar om vårdnadsöverflyttning hade kunnat bifallas. Det kan bero på att socialtjänsten ofta dröjer länge med att ansöka om vårdnadsöverflyttning och att barnet då har stadigvarande fostrats i familjehemmet under en lång tid. Frågan om det är uppenbart bäst för barnet att rådande omständigheter får bestå handlar om att tillgodose barnets rättigheter genom en helhetsbedömning av barnets situation och relation till vårdnadshavaren. Mattsson menar att det är svårt att fastställa vad som krävs för att beviskravet ska vara uppfyllt men att det kan konstateras att de skillnader som görs i fråga om bedömningen av barnets bästa i domarna i alla mål verkar ha samband med vårdnadshavarens etablerade position eller bristen på denna i det enskilda fallet.¹³⁸

Utgången i målen varierar endast i typfall A där nästan hälften av konfliktfallen slutar i ett avslag. Dessa domar är ofta omfattande och utförliga, menar Mattsson, medan samtliga mål i de övriga typfallen slutade med bifall och vanligen var kortfattade. Hon hävdar att det verkar finnas en koppling mellan vårdnadshavarens inställning till vårdnadsöverflyttningen och utgången i målet, där de fall där vårdnadshavaren hävdar sin etablerade position leder till betydligt mer omfattande domar och utgången inte sällan ett avslag. Vårdnadshavarens inställning verkar inverka stort på om socialnämnden över huvud taget ansöker om vårdnadsöverflyttning, trots att det är barnets bästa och inte vårdnadshavarens inställning som ska vara avgörande för frågan. Mattsson baserar denna slutsats på det faktum att de två typfall som dominerar mängdmässigt är de mål där vårdnadshavaren inte har etablerat en tydlig position som vårdnadshavare. Mattsson menar att det

¹³⁷ Mattsson (2010) s. 26 f.

¹³⁸ Mattsson (2010) s. 154 f.

trots att barnets behov och rätt ska vara utgångspunkten i dessa mål finns andra krafter som påverkar utfallen och antalet ansökningar.¹³⁹

Mattsson menar att det inte råder några tvivel om att ursprungsfamiljen har en etablerad position i förhållande till barnets behov. I de fall då vårdnadshavaren inte hävdar sin position uppstår inget spänningsförhållande mellan mönstren, utan istället tillåts en tydlig argumentation utifrån barnets behov dominera domskälen. När ett sådant spänningsförhållande existerar väger vårdnadshavarens intressen istället tungt trots att gällande rätt kräver att barnets bästa ska vara vägledande för bedömningen. Mattsson medger att tillgången till sin ursprungsfamilj förvisso kan utgöra en integrerad del av barnets behov och bästa men menar att det inte är en tillräcklig förklaring bakom det mönster som framträder i undersökningen. I vart fall förklaras inte denna relation, menar Mattsson. Mattsson anser med bakgrund av det ovan sagda att den etablerade positionens dominerande ställning kan stå i strid med gällande rättsregler för vårdnadsöverflyttningar och att detsamma i viss mån verkar gälla för den utvidgade familjens etablerade position där anhöriga verkar få en stärkt position i förhållande till andra familjehem, trots att lagen inte anger någon prioritet för dessa.¹⁴⁰

¹³⁹ Mattsson (2010) s. 155 f.

¹⁴⁰ Mattsson (2010) s. 156 f.

9 Analys

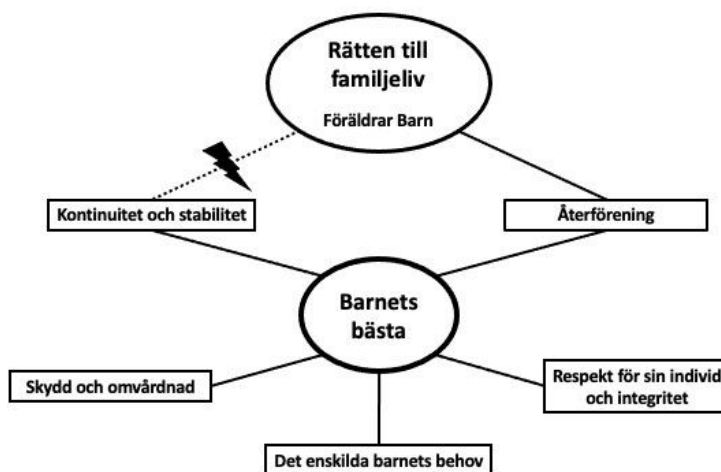
9.1 Inledning

Jag har ovan redogjort för rätten till familjeliv, samhällets ansvar, barnets bästa, samt två uppmärksammade fall, för att belysa den intressekonflikt som kan uppstå mellan föräldrarna och barnet i samband med upphörande av vård enligt LVU. Jag har även redogjort för domar och en rättsfallsstudie för att exemplifiera omständigheter som kan ligga till grund för en vårdnadsöverflyttning, samt två förklaringsmodeller för bakomliggande faktorer som kan inverka på dessa beslut. Nu återstår att analysera vilken roll principen om barnets bästa spelar i avvägningen mellan de motstående intressena, i ljuset av rätten till familjeliv och i samband med upphörande av vård enligt LVU, hur de bakomliggande faktorerna kan spela in i bedömningen och slutligen vilka förändringar i lagstiftningen som krävs för att förstärka principen om barnets bästa i praktiken.

9.2 Intressekonflikten

Föräldrarnas rätt till familjeliv och intresse av återförening är den ena sidan i intressekonflikten. Rätten till familjeliv stadgas i EKMR, och återföreningsprincipen kommer till uttryck bestämmelsen i LVU om att vården ska upphöra så snart den inte längre behövs. En begränsning i återföreningsprincipen finns i socialnämndens skyldighet att överväga om vårdsnaden ska flyttas över till familjehemsföräldrarna efter att barnet har bott hos dem i tre år. Rätten till familjeliv för barnet är en integrerad del av barnets bästa och omfattar både barnets rätt till sin biologiska familj och till sin familjehemsfamilj. På den andra sidan i intressekonflikten finns barnets rätt att växa upp under stabila och trygga förhållanden och slippa ryckas upp ur en invand miljö. Frågan om hur avvägningen i denna intressekonflikt ska gå till ställs på sin spets i mål om upphörande av vård och vårdnadsöverflyttning. Svensk rätt ger ingen tydlig vägledning i balanseringen, men Europadomstolen har uttalat sig om att barnets behov av en trygg och stabil tillvaro kan gå före föräldrarnas intresse av umgänge och

återförening.¹⁴¹ I denna balansering måste principen om barnets bästa beaktas för att komma fram till det beslut som är bäst för barnet, eftersom det ska vara avgörande. Frågan är om principens genomslagskraft i praktiken är så stor som barnkonventionen kräver och om domstolen har de förutsättningar som krävs för att fatta beslut som är till barnets bästa.

Den lagstadgade principen om barnets bästa som ska beaktas i samband med prövningar om upphörande av vård och vårdnadsöverflyttning har ingen tydlig och konkret definition, utan dess innebörd beror till stor del på vad som anses bäst för det enskilda barnet. Barnets behov av kontinuitet och stabilitet ska beaktas vid en eventuell vårdnadsöverflyttning, men är inte en lika självklar del av bedömningen i en prövning av upphörande av vård. HFD har uttalat sig om att det finns en klar gräns mellan de rekvisit som krävs för vård och de som ligger till grund för ett flyttningsförbud och en vårdnadsöverflyttning. Domstolen menar att bestämmelsen i LVU om att vad som är bäst för barnet ska vara avgörande för beslut enligt lagen inte innebär att överväganden som enbart är relaterade till risken för skada vid en separation från familjehemmet ska vägas in i bedömningen av om vården ska upphöra, vilket har kritiserats i statliga utredningar och av författare bakom litteraturen som ligger till grund för denna uppsats.¹⁴² Det har framförts att rättstillämparen av lagstiftaren tillhandahållits verktyg för att

¹⁴¹ Se avsnitt 2.2.

¹⁴² Se avsnitt 5.8.

beakta risken för skada vid separation från familjehemmet i mål om flyttningsförbud och vårdnadsöverflyttning.¹⁴³ Detta förutsätter dock att socialnämnden faktiskt ansöker om detta, och att förutsättningarna för dessa åtgärder är uppfyllda. För flyttningsförbud krävs att det finns en påtaglig risk för att barnets hälsa eller utveckling skadas om det skiljs från familjehemmet. Vårnaden ska, efter ansökan från socialnämnden, flyttas över till familjehemsföräldrarna om ett barn stadigvarande har vårdats och fostrats i ett annat enskilt hem än föräldrahemmet och det är uppenbart bäst för barnet att det rådande förhållandet får bestå och att vårnaden flyttas över till familjehemsföräldrarna. Flyttningsförbud ska användas restriktivt och bestämmelsen om vårdnadsöverflyttning har getts undantagskaraktär. Jag anser att dessa alternativ inte på ett säkert sätt kompenserar för bortfallet av hänsyn till barnets bästa i mål om upphörande av vård. Utformningen av bestämmelsen i 21 § första stycket LVU tillåter inte att andra omständigheter än de som låg till grund för beslutet om vård får ligga till grund för bedömningen, trots att 1 § sista stycket LVU anger att vad som är bäst för barnet ska vara avgörande. Jag återkommer till vilka lagtekniska förändringar som bör övervägas av lagstiftaren för att komma bort från detta problem.

Ett omhändertagande enligt LVU innebär en begränsning i rätten till familjeliv, med hänsyn till barnskyddet. En vårdnadsöverflyttning mot föräldrarnas vilja utgör än mer en inskränkning i denna rätt, för att tillgodose ett barns behov av stabilitet. Artikel 7 och artikel 9 i barnkonventionen stödjer tanken om att återförening mellan barnet och föräldrarna är eftersträvansvärt. Barnets behov av stabilitet kan dock göra att barnets bästa inte alltid är en återförening. När ett barn har stadigvarande vårdats och fostrats i familjehemmet och det är uppenbart bäst för barnet att det rådande förhållandet får bestå och vårnaden flyttas över till familjehemsföräldrarna anses det berättigat att ta ifrån föräldrarna vårdnadsansvaret. Europadomstolens uttalanden om att barnets bästa och

¹⁴³ Se avsnitt 5.5.

rätt till stabilitet kan åsidosätta föräldrarnas rätt till familjeliv, och HFD:s uttalande i HFD 2011 ref. 13 där ett flyttningsförbud kan aktualiseras i väntan på avgörande i frågan om en vårdnadsöverflyttning, talar för att stabilitet och kontinuitet för barnet har kommit att bli viktigare än biologiska band. Jag drar slutsatsen att rätten till familjeliv sträcker sig långt i mål om upphörande av vård, medan den i fråga om en vårdnadsöverflyttning kan inskränkas med hänsyn till barnets behov av stabilitet.

9.3 Förutsättningar för vårdnadsöverflyttning

En diskussion kring principen om barnets bästa får en mer framträdande roll i prövningar om vårdnadsöverflyttning, där flera faktorer förknippade med barnets familj, familjehem och barnet självt beaktas. Jag har i en tabell sammanställt de omständigheter som låg till grund för domstolarnas beslut i de domar jag redogjort för i kapitel 6, för att exemplifiera vilka omständigheter som kan tas i beaktande vid prövningen av en vårdnadsöverflyttning.

Dom	Vårdnaden gick över	Omständigheter som ledde till domstolens beslut
NJA 1993 s. 666	Ja	Barnets vilja, bristande kontakt mellan barnet och föräldrarna.
T 10263–11	Ja	Bristande umgänge, föräldrarna hade flyttat utomlands.
T 518–12	Nej	Regelbunden kontakt med mamman som inte hade försökt påverka barnet att lämna familjehemmet eller försvårat för det att fatta nödvändiga beslut, frågan om vem som var juridisk

		vårdnadshavare ansågs inte ha någon nämnvärd betydelse för en sjuåring.
T 7513–13	Ja	Stark anknytning till familjehemmet, bristande umgänge, trygghet för barnet att veta var det skulle bo.
T 10827–13	Ja	Stark anknytning till familjehemmet, mindre omfattande kontakt mellan barn och förälder, möjlighet för barnet att i lugn och ro utveckla relationen med den biologiska familjen, klarhet för barnet var det skulle bo i framtiden, ej realistiskt med återförening inom överskådlig tid.
NJA 2014 s. 307	Ja	Lämpade familjehemsföräldrar som var villiga att främja kontakten mellan barn och förälder, vårdnadsfrågans ökade betydelse i skolåldern, begränsat umgänge med föräldrarna.
T 59–14	Ja	Barnet hade bott i familjehemmet mer än halva sitt liv, lämpade familjehemsföräldrar, framstod inte som realistiskt att mamman inom en överskådlig tid skulle få förmåga eller möjlighet att

		utöva den faktiska vårdnaden.
T 1296–14	Nej	Risk för en slutlig separation mellan barnet och föräldrarna, ansåg att frågan var för tidigt väckt och att ytterligare försök att bygga upp en kontakt skulle göras.
T 1505–15	Nej	Fungerande umgänge med pappan, bedömde hans föräldraförmåga som normal och att det fanns skäl att tro att en återförening kunde bli möjlig.

Vid bedömningen av om det är uppenbart bäst för barnet att det rådande förhållandet får bestå och att vårdnaden flyttas över till familjehemsföräldrarna ska beaktas om barnet har rotat sig i familjehemmet och där funnit en sådan trygghet och gemenskap att barnet uppfattar det som sitt eget hem. För det första beaktas föräldrarnas hemförhållanden, föräldraförmåga och omsorgsmöjligheter där positiva förändringar talar för en i framtiden möjlig återförening och emot en vårdnadsöverflyttning. När förändringarna istället inte är sådana att det ter sig realistiskt att barnet kan flytta hem inom en överskådlig framtid, talar det istället för en vårdnadsöverflyttning. För det andra är barnets umgänge med föräldrarna en viktig faktor. Har umgänget varit regelbundet och fungerat bra under placeringen talar det emot en vårdnadsöverflyttning, medan umgänge som uteblivit eller som inverkat negativt på barnet talar för en vårdnadsöverflyttning. Tiden som barnet har varit placerat i familjehemmet får stor betydelse. Väcks frågan om vårdnadsöverflyttning tidigt kan domstolen anse att mer tid behövs för att barnet och föräldrarna ska få chansen att åter knyta an till varandra för att på sikt möjliggöra en återförening. En vårdnadsöverflyttning betyder inte att barnets kontakt med föräldrarna helt ska upphöra, utan en fortsatt kontakt anses fortfarande

önskvärd om det är lämpligt med hänsyn till omständigheterna. Domstolen beaktar därför om familjehemsföräldrarna har en avsikt att främja barnets fortsatta kontakt med sina föräldrar. Domstolen tittar också på om familjehemsföräldrarna är lämpliga vårdnadshavare och om familjehemmet främjar en positiv utveckling hos barnet och tillgodoser dess behov av trygghet och omvårdnad. Förutom barnets vilja beaktas dess känsla av trygghet i vetskapen om var det ska bo i framtiden, där en oro över detta talar för en vårdnadsöverflyttning. En viktig faktor är hur barnet har rotat sig i och anknutit till familjehemmet och vilka som barnet ser som sina föräldrar, där tiden som barnet har spenderat i familjehemmet återigen spelar in. Vårdnadsfrågans betydelse är en annan omständighet som har beaktats i bedömningen. I ett fall har vem som har vårdnaden om barnet inte ansetts ha så stor betydelse att det är visat att det är uppenbart bäst för barnet att det rådande förhållandet får bestå och vårdnaden flyttas över, medan domstolen i ett annat fall har ansett att vårdnadsfrågan har betydelse när barnet kommit upp i skolåldern. Vad som är uppenbart bäst för barnet får bedömas utifrån en sammanvägning av omständigheterna i det enskilda fallet. Jag har sammanställt en tabell med de omständigheter som talar för, respektive emot en vårdnadsöverflyttning.

Omständigheter som talar för en vårdnadsöverflyttning	Omständigheter som talar emot en vårdnadsöverflyttning
Bristande umgänge med föräldrarna	Fungerande umgänge med föräldrarna
Lämpade familjehemsföräldrar som tillgodoser barnets behov	Olämpliga familjehemsföräldrar
Bristande föräldra- och omsorgsförmåga hos föräldrarna	Föräldra- och omsorgsförmågan hos föräldrarna har förbättrats
Barnet ser familjehemmet som sin riktiga familj och vill stanna där	Barnet vill flytta hem till föräldrarna
Barnet har vistats i familjehemmet i många år	Barnet har bara vistats i familjehemmet i några få år

Vårdnadsfrågan är av stor betydelse	Vårdnadsfrågan är av liten eller ingen betydelse
Barnet känner oro över var det ska bo i framtiden och om det ska behöva flytta hem	Barnet visar inga tecken på oro
En återförening bedöms inte bli aktuell inom överskådlig tid	En återförening bedöms bli möjlig inom överskådlig tid

9.4 Bakomliggande faktorer och rättlsenlighet

Jag har redogjort för två teorier som kan fungera som förklaringsmodeller för bakomliggande faktorer, vilka kan påverka domstolens bedömningar vid mål om upphörande av vård och vårdnadsöverflyttning. Teorin om stigbundenhet handlar om att omständigheter som låg till grund för ett inledande beslut om ett omhändertagande för vård enligt LVU tillåts påverka bedömningen av om vården ska upphöra i en senare process genom en förskjutning av vårdrekvisitet, där tröskeln för att avsluta vården blir högre än tröskeln vid initierandet av vården.¹⁴⁴ Denna inlåsning kan leda till att placeringen pågår längre än nödvändigt och förhindra möjliga återföreningar. Tiden som barnet är placerat i familjehemmet kan ge upphov till nya omständigheter som talar för att vården ska fortsätta, trots att hemförhållandena inte längre är sådana att barnet riskerar att fara illa där. Den ingripande åtgärd som ett omhändertagande enligt LVU är riskerar således att bli ännu mer ingripande. Konsekvensen av att dessa bakomliggande faktorer tillåts påverka domstolens bedömningar är att besluten inte fattas i enlighet med gällande rätt, vilket inte är acceptabelt ur rättssäkerhetssynpunkt. Jag tror att det, för att bryta stigbundenheten och lindra effekterna av ett omhändertagande, så att omhändertagandet och placeringen i sig inte motiverar fortsatt vård, krävs att placeringstiden förkortas genom att socialtjänsten och familjehemsföräldrarna verkar för att umgänget mellan barnet och föräldrarna fungerar så bra som möjligt. Jag återkommer till denna åtgärd nedan.

¹⁴⁴ Se avsnitt 8.1.

Teorin om normativa grundmönster i samband med vårdnadsöverflyttningar innebär att vårdnadshavarens etablerade position väger så tungt i bedömningen att en begränsad diskussion kring barnets bästa sker i de fall där vårdnadshavaren motsätter sig socialnämndens yrkande om vårdnadsöverflyttning och åberopar sin etablerade position, istället för att få vara av avgörande betydelse i bedömningen.¹⁴⁵ Det kan leda till att socialnämnden dröjer med att ansöka om vårdnadsöverflyttning och att överflyttningar av vårdnaden inte realiserar i fall där det kan vara motiverat efter en diskussion kring det enskilda barnets bästa. Vårdnadshavarens etablerade position speglas i Lilla hjärtat-fallet där föräldrarna tilläts sätta ramarna för socialtjänstens arbete.¹⁴⁶ Det är problematiskt att föräldrars rätt till sina barn i praktiken verkar kunna komma före barnets bästa. För att vårdnadshavarens etablerade position inte ska bli avgörande i frågor som rör barn krävs att strukturen synliggörs och att rättstillämparen alltid motiverar sina beslut utifrån en diskussion kring barnets bästa.

9.5 Stärkandet av barnrättsperspektivet

Flera aktörer har belyst problematiken med LVU-processens slutskede. Denna problematik är mångbottnad, där brister kan härledas till socialnämndens handläggning av LVU-ärenden, lagstiftningens utformning och bakomliggande faktorer som tilläts påverka rättstillämpningen. IVO:s utredning gällande socialnämndens handläggning av Lilla hjärtat visar att alltför stor hänsyn togs till föräldrarnas vilja. HFD 2012 ref. 35 visar att lagstiftningen inte ger rättstillämparen tillräckliga verktyg för att beakta barnets bästa vid prövningen av upphörande av vård. Teorin om stignbundenhet och Mattssons rättsfallsstudie i ljuset av teorin om normativa grundmönster visar att processuella och sociala strukturer kan påverka rättstillämparens bedömningar. Dessa tre problemområden leder alla till att principen om barnets bästa urvattnas och inte kommer till sin rätt i bedömningen. Jag anser att det finns åtgärder som kan vidtas i förebyggande

¹⁴⁵ Se avsnitt 8.2.

¹⁴⁶ Se avsnitt 7.1.

syfte, för att från början öka utsikterna för en återförening och ge barnet en framtid hos sin familj, och åtgärder som bör vidtas för att underlätta för domstolen att fatta beslut i enlighet med barnets bästa i intressekonflikten. Förebyggande åtgärder kan vara att ge föräldrarna rätt till rehabiliterande stöd, förbättra samarbetet mellan socialtjänsten och föräldrarna, samt säkerställa att barnet har en regelbunden kontakt med andra närstående. Åtgärder för att ge domstolen verktyg att beakta barnets bästa kan vara en tvåstegsbedömning i prövningen av upphörande av vård, en samordning av domstolsprocesserna, tidigareläggande av socialtjänstens skyldighet att överväga överflyttning av vårdnaden, årliga överväganden av vårdnadsöverflyttning, uppföljning av vården, särskilda lämplighetskrav för offentliga biträden och drogprov.

Mattsson och Vinnerljung har framfört att föräldrar till omhändertagna barn bör erbjudas rehabiliterande stöd i samband med en placering, och att en regelbunden kontakt mellan barnets familj, inklusive eventuella syskon och andra släktingar ska säkerställas, för att ge barnen en starkare anknytning till en familj och förbättra utsikterna för en återförening.¹⁴⁷ Jag tror att rehabiliterande stöd kan ge fler föräldrar insikt i sin egen problematik och hur den påverkar barnet, vilket kan vara en viktig förutsättning för att omständigheterna som föranledde vårdbeslutet ska upphöra. Jag anser att tiden som barnet bor i familjehemmet spelar en stor roll i flera avseenden. Ju längre tid barnet bor i familjehemmet desto större anknytning får det till familjehemsföräldrarna, vilket påverkar bedömningarna i både upphörande av vård och vårdnadsöverflyttning. Jag menar att korta placeringstider ökar utsikterna för en återförening, eftersom barnets stabilitet inte hinner bli en avgörande faktor. I de fall där en långvarig placering är nödvändig är det dock viktigt att barnet ges förutsättningar för en trygg och stabil uppväxt, där dess hälsa och utveckling inte riskerar att skadas genom uppbrott från betydelsefulla relationer.

¹⁴⁷ Se avsnitt 2.3.

I LVU-utredningen framhölls att bedömningen av om vården ska upphöra bör göras i två steg där det första steget är att bedöma om omständigheterna som låg till grund för omhändertagandet har upphört, och det andra steget att bedöma om ett upphörande är förenligt med barnets bästa. Jag anser att denna lösning skulle öka förutsättningarna för rättstillämparen att tillvarata barnets bästa och intresse av att inte ryckas upp ur en invand miljö. Frågan är dock om denna tvåstegsprövning riskerar att tangera det problem som teorin om stigbundenhet lyfter. Vården ska upphöra så snart det inte längre finns förutsättningar för fortsatt vård. Ett beslut om fortsatt vård baserat på en bedömning att det strider mot barnets bästa med hänsyn till stabilitet i familjehemmet skapar nya förutsättningar för fortsatt vård, som inte förelåg vid omhändertagandet. Rättstillämparen tvingas då följa en upptrampad stig som ju längre tiden går och ju längre tid barnet är omhändertaget, riskerar att förhindra en återförening som hade kunnat vara möjlig. Barnet blir kvar i samhällsvård istället för att återförenas med sina föräldrar, trots att det initiala vårdbehovet har upphört. I förlängningen innebär det att ju längre tid ett barn vårdas utanför hemmet, desto mindre blir utsikterna för en återförening. Ett annat alternativ kan istället vara att sänka kraven för ett flyttningsförbud för att ge utrymme för en successiv hemflytt och på det sättet göra övergången för barnet från ett hem till ett annat så skonsam som möjligt.

LVU-processens slutskede innefattar komplexa förfaranden där frågan om upphörande av vård enligt LVU även kan leda till prövningar om flyttningsförbud och vårdnadsöverflyttning. Det egentliga syftet med dessa prövningar och hur de ska förhålla sig till varandra är fortfarande oklart och kännetecknas av dåligt samordnade processer som riskerar att åsidosätta principen om barnets bästa. Det har även framhållits att det skapar oro och osäkerhet för alla inblandade. Ett sätt att samordna processerna är att ge domstolen möjlighet att samtidigt som den prövar frågan om upphörande av vård, också pröva om det är aktuellt med ett flyttningsförbud eller en vårdnadsöverflyttning. Detta skulle innebära ett snabbare förfarande som

minskar motsättningarna mellan parterna och osäkerheten de kan känna i samband med processerna.

I Lex Lilla hjärtat har frågan om att tidigarelägga socialnämndens skyldighet att överväga överflyttning av vårdnaden lyfts. Den nuvarande tidsfristen om tre år har ansetts rimlig med hänsyn till barns ålder och mognad. Det finns dock situationer då en vårdnadsöverflyttning bör övervägas tidigare. Det finns inget i lagen som förhindrar socialnämnden från att göra detta, men eftersom tidsfristen betraktas som en minimigräns gör socialnämnden sällan ansökningar tidigare än så. Jag tycker därför att det kan finnas anledning att införa en skyldighet för socialtjänsten att överväga en vårdnadsöverflyttning efter två år i familjehemmet, kanske om det finns särskilda skäl som talar för det. Ett förslag som nyligen lagts fram är att bestämmelsen om socialtjänstens skyldighet att efter tre år överväga en vårdnadsöverflyttning ska kompletteras med en skyldighet att därefter årligen överväga detta.¹⁴⁸ Jag tror att det här tillägget kan leda till att fler vårdnadsöverflyttningar övervägs och att åtgärden vidtas i fler fall där det behövs, genom att socialnämnden vet hur den ska förhålla sig till frågan även i fortsättningen.

Socialnämnden har en skyldighet att noga följa upp vården medan den pågår. Uppföljning efter att vården har upphört får bara ske om barnet bedöms vara i särskilt behov av nämndens stöd eller skydd.¹⁴⁹ Jag menar att uppföljningsskyldigheten bör förstärkas även efter att vården enligt LVU har upphört, särskilt om barnet har omhändertagits på grund av missförhållanden i hemmet, och även om barnet saknar särskilda behov. I bestämmelsen ska anges vilka förhållanden socialtjänsten ska fästa särskild uppmärksamhet vid, vilka sedan kan ligga till grund för en eventuell prövning av vårdnadsöverflyttning eller inför en ny utredning om omhändertagande.

¹⁴⁸ Se avsnitt 5.7.

¹⁴⁹ Se avsnitt 5.3.

Ett annat aktuellt förslag är att införa särskilda lämplighetskrav för offentliga biträden.¹⁵⁰ Mitt syfte med den här uppsatsen har inte varit att undersöka vad i Lilla hjärtat-fallet och Brommafallet som gick snett. Värt att nämna är dock att en tydlig skillnad mellan målen i förvaltningsrätten och kammarrätten är att E:s ställföreträdare i det senare målet inte motsatte sig att vården enligt LVU skulle upphöra, utan snarare gav grönt ljus för en återförening. Inte heller i Brommafallet motsatte sig ställföreträdaren att vården skulle upphöra. Jag anser att det, trots att kammarrätten inte uttryckligen angav detta som ett domskäl, finns anledning att misstänka att ställföreträdarens inställning tillmättes betydelse i frågan. Därav är förslaget om att ställa särskilda krav på ombud som ska företräda barn enligt mig ett bra sätt att säkerställa att barnets intressen tillvaratas av någon som har kompetens nog att ta på sig den utmaning som detta innebär.

Utredaren håller i Lex Lilla hjärtat på att utreda om det ska vara möjligt att kräva att föräldrar som vill ha tillbaka sina barn efter ett omhändertagande på grund av missbruk lämnar drogprov.¹⁵¹ Jag anser att det är viktigt att vidta de försiktighetsåtgärder som krävs för att göra en så säker riskbedömning som möjligt. Utgången i Lilla hjärtat kanske hade sett annorlunda ut om domstolen hade kunnat ta del av ett drogprov. Att säkerställa att hemmet som barnet eventuellt ska flytta tillbaka till är drogfritt i samband med en riskbedömning, när orsaken till omhändertagandet var missbruk, anser jag är en rimlig åtgärd som står i proportion till barnets skyddsbehov och den risk det löper om det återförs till ett hem där det förekommer droger.

Barnrättsperspektivet i samband med upphörande av vård enligt LVU är under utredning. Oavsett hur mycket principen om barnets bästa implementeras i lagstiftningen blir försöken överksamma om bakomliggande sociala och rättsliga strukturer tillåts påverka domstolens bedömningar. Ett synliggörande av dessa strukturer är nödvändigt för att

¹⁵⁰ Se avsnitt 3.3.

¹⁵¹ Se avsnitt 7.1.

upptäcka när beslut som vid första anblick verkar fattas med hänsyn till barnets bästa istället tas med beaktande av andra aktörers intressen, exempelvis föräldrarnas. Det råder ingen tvekan om att lagstiftaren har bestämt sig för att ta stärkandet av principen av barnets bästa på största allvar. Min förhoppning är att de pågående utredningarna mynnar ut i en samordnad och rättssäker LVU-process där barnets bästa, utan hänsyn till andra intressen och bakomliggande faktorer, får vara avgörande i varje beslut.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

Propositioner

Prop. 1979/80:1 Om socialtjänsten.

Prop. 1981/82:168 Om vårdnad och umgänge m.m.

Prop. 1989/90:28 Om vård i vissa fall av barn och ungdomar.

Prop. 2002/03:53 Stärkt skydd för barn i utsatta situationer m.m.

Prop. 2005/06:99 Nya vårdnadsregler.

Prop. 2020/21:35 Regelbundna överväganden av vårdnadsöverflyttning och särskilda lämplighetskrav för offentliga biträden.

Statens offentliga utredningar

SOU 2000:77 Omhändertagen – Samhällets ansvar för utsatta barn och unga.

SOU 2015:71 Barns och ungas rätt vid tvångsvård. Förslag till ny LVU.

SOU 2020:47 Hållbar socialtjänst – En ny socialtjänstlag.

Utskottsbetänkanden

Bet. 1998/99:SoU6.

Övrigt

IVO:s beslut 2020-10-13 Dnr 3.7.1–46629/2020–1.

Socialstyrelsen, LVU – Handbok för socialtjänsten, Stockholm 2020.

Regeringskanslibeslut 2020-04-29 § 198, S2020/03820/SOF.

Bilaga till regeringskanslibeslut 2020-04-29 § 198.

Litteratur

Christensen, Anna, *Skydd för etablerad position – ett normativt grundmönster*, Tidsskrift for Rettsvitenskap 04/1996.

Clevesköld, Lars, *Socialtjänstlag (2001:453)*, Karnov lagkommentarer (JUNO) hämtade 2020-12-17 och 2020-12-30.

Gustafsson, Håkan, Wejedal, Sebastian och Östlund, Allison, *LVU – lång väg ut?*, Nordisk Socialrättslig Tidskrift 25-26.2020.

Leviner, Pernilla, När kan och bör placerade barn flytta hem – en oklar balansering mellan återförening och stabilitet i tre olika processer, i Cederborg, Ann-Christin, Warnling-Nerep, Wiweka (red.), *Barnrätt: en antologi*, Stockholm: Norstedts juridik 2014.

Mattsson, Titti, *Barnet som subjekt och aktör*, Uppsala: Iustus Förlag 2006.

Mattsson, Titti, Begreppet barnets bästa – till vilken nytta? Om legitimiteten vid beslutsfattande om barn, i Vahlne Westerhäll, Lotta (red.), *Legitimitetsfrågor inom socialrätten*, Stockholm: Norstedts Juridik 2007.

Mattsson, Titti, *Rätten till familj inom barn- och ungdomsvården*, Malmö: Liber 2010.

Mattsson, Titti, Vinnerljung, Bo, *Barn i familjehem*, Stockholm: SNS Förlag 2016.

Kleineman, Jan, Rättsdogmatisk metod, i Nääv, Maria, Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, 2 uppl., Lund: Studentlitteratur 2018.

Sandgren, Claes, *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare*, 4 uppl., Stockholm: Norstedts Juridik 2018.

Schiratzki, Johanna, *Föräldraansvar i välfärdsrätten*, Stockholm: Norstedts Juridik 2013.

Singer, Anna, *Barnets bästa*, 7 uppl., Stockholm: Norstedts Juridik 2019.

Svensson, Eva-Maria, *De lege interpretata – om behovet av metodologisk reflektion*, Jubileumsnummer 2014.

Rättsfallsförteckning

Högsta domstolen

NJA 1993 s. 666

NJA 2014 s. 307

Hovrätterna

Svea hovrätt dom 2010-05-25 i mål nr B 1143–10

Svea hovrätt dom 2012-04-19 i mål nr T 10263–11

Hovrätten för nedre Norrland dom 2013-02-20 i mål nr T518-12

Svea hovrätt dom 2014-02-25 i mål nr T 7513–13

Hovrätten för övre Norrland dom 2014-06-05 i mål nr T 59–14

Svea hovrätt dom 2014-10-22 i mål nr T 1296–14

Svea hovrätt dom 2015-03-23 i mål nr T 10827–13

Svea hovrätt dom 2015-09-23 i mål nr T 1505–15

Tingsrätterna

Solna tingsrätt dom 2010-01-12 i mål nr B 4870–09

Östersunds tingsrätt dom 2011-10-04 i mål nr T 2915–10

Västmanlands tingsrätt dom 2011-11-16 i mål nr T 2594–11

Nacka tingsrätt dom 2013-07-03 i mål nr T 7180–12

Stockholms tingsrätt dom 2013-10-25 i mål nr T 19043–12

Luleå tingsrätt dom 2013-12-19 i mål nr T 1367–13

Falu tingsrätt dom 2014-01-14 i mål nr T 2199–13

Mora tingsrätt dom 2015-01-20 i mål nr T 229–14

Norrköpings tingsrätt dom 2020-08-06 i mål nr B 353–20

Högsta förvaltningsdomstolen

RÅ 1987 ref. 123

RÅ 1990 ref. 97

RÅ 2001 not 107

HFD 2011 ref. 13

HFD 2012 ref. 35

Kammarrätterna

Kammarrätten i Stockholm dom 2008-02-27 i mål nr 7068–07

Kammarrätten i Jönköping dom 2018-09-20 i mål nr 1653–18

Förvaltningsrätterna

Länsrätten i Stockholms län dom 2007-10-16 i mål nr 16489–07

Förvaltningsrätten i Linköping dom 2018-05-17 i mål nr 7708–17

Europadomstolen

K. och T. mot Finland, nr 25702/94, dom meddelad den 12 juli 2001

Levin mot Sverige, nr 35141/06, dom meddelad den 15 mars 2012